

Володимир Поліщук

ВРЯДОВЕ ВИЖІВСТВО В СТРУКТУРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ПРОЦЕДУР

(на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.)

Зазначена тема виходить з історії правових інститутів, зокрема офіційних / урядових свідків литовсько-руського права, напередодні і в ході судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр., коли було прийнято Другий Литовський Статут. З часу поширення писаного права у Великому князівстві Литовському (далі — ВКЛ) на підставі станових привілеїв (після Городельської унії 1413 р.) публічною функцією, як господарських (великокнязівських), так і приватних (панських) урядів, було надання власних слуг для забезпечення правових процедур. Зокрема, слуги замкових урядників надавалися стороні в якості офіційних свідків для запису правової дії до урядових книг. Такий офіційний / урядовий свідок називався *вижем*, а його свідчення, що заносилося до замкової книги — «сознаєм вижовим». На відміну від *уряду*, як персонального привілею, виживство не закріплювалось за особою (слугою), як посада чи професія, але вважалось одноразовим дорученням на певну справу. Це відбивало васальний характер організації замкового уряду при реалізації своїх публічно-правових повноважень. З іншого боку, службовий характер виживства відзеркалював суспільне призначення публічно-правової процедури: обслуговувати правові інтереси сторони, яка зверталась до замкового уряду. Старостинський або урядницький (власне, панський) слуга на публічно-правовій про-

цедурі з одного боку представляв замковий уряд (згідно з офіційною титулатурою — «виж вядовий»), а з іншого — слугував стороні-заявнику.

Згідно з нашою темою офіційні свідки — вижі — розглядатимуться безпосередньо у зв'язку з публічно-правовими процедурами. Однак спочатку слід дати термінологічне пояснення. Абстрактне поняття «процедури», не кажучи вже про її публічно-правові характеристики, не може самостійно вказувати на предмет історичного розгляду. Визначення цього поняття, без урахування історичних обставин (час і місце подій), буде завжди залишатися умоглядною конструкцією на кшталт ідеального типу. Натомість «процедура» може бути помислена не як мета дослідження, а як інструмент — у сенсі ймовірного припущення того, що описувані за джерелами факти можна розглядати як процедурні. Відтак «процедура», як вихідна точка, має вказувати на загальний напрям дослідження — сферу, в якій різноманітні публічно-правові явища зможуть знаходити свій конкретно-історичний вимір. Це, швидше, інструмент групування фактів у своїй сфері¹. Інструментальність поняття «процедури» обумовлюється ще й станом дослідження проблематики, коли на перший план виходить початкове збирання фактів, власне, первинна фактографія, яка ще

не може претендувати на достатню інтерпретацію публічно-правових явищ. Ба, більше того, прояснення вимагає те, що розумілося під процедурою у той час, що вивчається. Однак навіть у разі накопичення широкої фактографії, залишатиметься небезпека модернізації історичних явищ, розглянутих крізь призму «процедури», адже саме поняття ґрунтується на абстрактній соціальній регламентації. В цьому сенсі процедура сама є продуктом співвідношення чітко визначених соціальних ролей (власне, анонімних позицій), в яких ролева функція виконавця дистанційована від справ та речей, що стають предметом вирішення. Відкриття процедури дотично відкриттю «соціального» як такого, що пов'язано з формуванням «найважливішої цивілізаційної амбіції Нового часу — амбіції рішення буквально *всіх і будь-яких* конфліктів ненасильницьки, мирним шляхом, через вироблені людьми процедури»².

Якщо поняття процедури, як феномен абстрагування, має історичний характер, то логічно запитати: як поняття процедури виражалося мовою литовсько-руського права? Така законодавча пам'ятка, як Статут ВКЛ 1529 р., показує, що по меншій мірі існувало два різнорідних поняття, які позначали відмінні

порядки процедур: це — *рок* (двостороннє вирішення справи), а також — *довод* (односторонні заходи для доказу правопорушення)³, хоча далеко не всі процедури підпадали під ці назви (ув'язання в маєток, позов до суду)⁴. Після запровадження Другого Статуту ВКЛ 1566 р. усталюється такий вираз, як «поступок правний». Він також виражає інтерес зацікавленої сторони, яка ініціює правовий процес, причому не обов'язково судового характеру. Запис луцької гродської книги від 23/XII 1567 р. демонструє як возні були запрошені на хрещення новонародженої дитини вдови Собестіяна Осинського Зофії Хицької⁵. В заяві породіллі, зокрема, зазначалося: «...по смерті мужа моєго... зоставшия я вдовою бременна а неопущючи ни в чомь поступку правного в той справе (убивстві чоловіка. — *В. П.*), ижем есть тепер з ласки и милосердья Б(о)жого и з дару духа святого с того бременя розвезана и с(ы)ном власнымъ, потомком небожчика мужа моєго, ѡбдарена, и в том правнѣ поступуючи (підкреслено мною. — *В. П.*) ...прошу ѡ приданѣ возного, абы при хрищенью ѡного дитяти, потомка небожчика мужа мого был»⁶.

Нагадаємо словникове значення «процедури» (від лат. *Procedo* — просуваюсь, проходжу) — офіційно встановлений чи прийнятий за звичаєм порядок,

¹ Об'єднуючи факти, сфера «процедур» у своїй абстрактності, виступає аналогом власної сучасності історика, з точки зору якої розглядається минуле через створення своєї проблематики. Бо ж очевидно, що для самих фактів (якщо дивитися із минулого) можливість стати предметом історіографічного опису є досить абстрактною, як чиста можливість бути або не бути (уявімо собі знищені джерела або незафіксованість події).

² Согомонов А. Ю., Уваров П. Ю. Открытие социального (парадокс XVI века) // Одиссей. Человек в истории. 2001. — Москва, 2001. — С. 211.

³ Статут Великого княжества Литовского 1529 года. — Минск, 1960. — Розд. VIII, арт. 3, 7, 20, 22; Розд. VI, арт. 9, 12 (рок); Розд. VI, арт. 1, Розд. VII, арт. 2, 17, 23, Розд. XIII, арт. 25 (довод).

⁴ Там само. — Розд. VIII, арт. 17. Розд. VI, арт. 4, 7.

⁵ Її чоловік — Собестян Осинський, вишковський урядник володимирського підкоморія А. Б. Семашка, загинув під час збройного нападу слуг князя Б. Ф. Корецького.

⁶ Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі — ЦДАУ(К)). — Ф. 25, оп. 1, спр. 9. — Арк. 565. Очевидно, що в даному випадку возний викликався, за відсутності вбитого чоловіка, для освідчення законнородженості (шляхетності) його нащадка.

послідовність дій для здійснення або оформлення якихось справ. Як бачимо, ключовими моментами процедури є: а) *порядок проведення дій*, що встановлено офіційно/звичаєво; б) *справа*, яку треба оформити, здійснити. Ці два моменти складають соціальну бінарну опозицію, що виражає абстрактну логіку розуміння процедури як такої. Унормований порядок проведення процедури умовно репрезентується інститутами влади. Натомість справа, що стає об'єктом процедури, виходить від зацікавленої сторони й тому вона становить протилежну для інститутів влади позицію, відображаючи інтереси суспільства і замикаючи логіку бінарної опозиції. Взаємодія цих позицій і творить процедуру, яка виявляється механізмом упорядкування справи згідно з певними нормами. Це механізм, що функціонує у взаємодії позиції влади (уряди) та інтересу сторони (шляхтич, міщанин, слуга тощо), таким чином створюючи публічно-правовий простір, в якому розгортаються і фіксуються різноманітні події. І знову абстрактне визначення вказує лише на можливість протікання певних процесів у наперед окреслених рамках. Така абстрактна можливість закладена в самому понятті, як спосіб уможливлення об'єктивування фактів. Адже, по-перше, поняття задає наперед визначений порядок речей, що існує до всякої справи (правові норми і правила поведінки), а, по-друге, справа оформлюється лише по завершенні процедури, яка стає своєрідною перепусткою в публічно-правовий простір.

Якщо правовий аспект теми конкретизувався на прикладі офіційних свідків — вижив, то публічний аспект про-

цедур мав на увазі станове суспільство такої територіальної одиниці ВКЛ, як Волинська земля, зокрема Луцький повіт. Джерелом для дослідження правових процедур за участю вижив стали записи луцьких замкових книг за староства князя Богуша Федоровича Корецького (в 1560–1576 рр.)⁷, а також, частково, за староства його попередника князя Андрія Михайловича Сангушковича Кошерського (в 1542 — 1560 рр.)⁸. Принагідно додамо, що простежувати інститут виживства на Волині у цілому можливо лише з 1558 р., яким датуються перші збережені фрагменти луцьких замкових книг⁹. Поодинокі збережені або надруковані виписи з цих книг 1530 — 50-х рр. не вносять яких-небудь суттєвих доповнень чи роз'яснень у еволюцію цього інституту. Виживство з Кременецького замкового уряду, представленого розбитими рештками замкових книг з 1541 р., тут не розглядається¹⁰.

Надання слуги на виживство

Вжив можна розглядати у двох ракурсах: як елемент публічно-правової процедури (власне, виживство) і як складову частину організації замкового уряду, представлену особами вижив — слуг замкових урядників. Перший аспект систематизується в контексті писаного права, в річищі якого і утверджується виживство. Правова вимога освідчувати і оскаржувати правопорушення через запис до замкових книг, спричиняла фіксацію правових процедур. Згідно з писаним правом виживство виступало одним з головних шляхів такої фіксації. Розглянемо, яким чином у записах за-

⁷ Полішук В. Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510–1576) // Київська старовина. — 2001. — № 3. — С. 56–73.

⁸ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 437–442.

⁹ ЦДАУ (К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 1.

¹⁰ Там само. — Ф. 21, оп. 1, спр. 1–10.

мкових книг фігурують слуги, що надаються вижами.

Надання вижа є складовим елементом структури запису замкової книги відповідного уряду (маршалка, воєводи, старости, ключника). Це має принципове значення, оскільки поява вижа в матеріалах луцьких замкових книг 1558–1567 рр. є не випадковою контекстуальною згадкою, яка трапилася побіжно, але правовою підставою утворення самого запису — скарги чи заяви сторони. Так, «вижово сознанє» становить самостійну структурну частину запису і розглядається як свідчення протиправних дій чи загалом правової дії. Вихідним моментом виживства є акт надання слуги на публічно-правову послугу стороні-заявнику. Момент надання від імені пана-урядника є підставовим для дослідження, адже при цьому в записі фіксується ім'я, службова, іноді станова належність вижа. Акт надання є важливим з тих причин, що він, власне, конститує вижа як такого — перетворює панського або замкового слугу на урядового свідка публічно-правової процедури. В структурі запису замкової книги надання на виживство становить окремий фрагмент запису, виділений сталими канцелярськими штампами. Ці документоутворюючі формули запису були своєрідною санкцією органу влади, який конститував процедури. Надання вижа ініціювалось заявою і проханням сторони, подану, як правило, (усно чи письмово) через панських слуг-урядників і всіх тих, хто звертався до послуг замкового уряду особисто (шляхтичі, королівські дворяни, міщани, селяни, купці). Звертання до уряду виражалось усталеними формула-

ми: «Писал и присылал до мене (ім'я урядника) его милость (такий то)» або: «Пришодчи до мене (ім'я урядника) слуга его милости (такий то)». У формулах надання на виживство обов'язково вказувалось: 1) справа, на яку надається виж, наприклад, «на огледанє тых сеножатей покошенных» (1558 р.)¹¹; 2) інстанція, яка його надає: «з уряду замку господарского Луцкого», або скорочено: «з уряду замкового» (1560 р.)¹² чи, наприклад, у такій розширеній і рідкісній формі: «из староства пана моего (урядника. — *В. П.*) князя Б. Ф. Корецкого...» (1561 р.);¹³ 3) особа урядника, який надає вижа (уряд, що мислиться персонально: справця староства, підстароста, писар, воротний); 4) особиста службова належність вижа: «где ж брал у мене (урядника. — *В. П.*) служебника его млсти князя старосты луцкого Микиту Ощовского» (1558 р.);¹⁴ 5) назване ім'я вижа. Надання вижа завжди подавалось у минулому часі, що опосередковано вказувало на завершення процедури і виконання вижем свого доручення. З деякими варіаціями формули повернення вижа з процедури повторюють одне й теж, наприклад: «который виж там был и оттоля приехавши и ставши передо мною (урядником. — *В. П.*), до книг замковых тыми словы сознал, иж дей...», після чого вписувалося «зизнання» вижа від першої особи. Навмання узятий приклад показує, як типові формули впліталися у справу, на яку призначався виж: «Якож на обвожене и на огледанє тых шкод поделанных (захоплення заставленого маєтку. — *В. П.*), брал у мене з уряду замку господарского луцкого вижом, служебника моего (підстарости Бориса Сови. —

¹¹ Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 1. — Арк. 60.

¹² Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 1. — Арк. 148.

¹³ Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 96.

¹⁴ Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 1. — Арк. 64 зв.

В. П.) Илю Ивановича, который виж, служебник мой, там в том имену, в Чудницы был и тых всих шкод пану Безсекерскому поделаных з людьми сторонними огледал и оттоле приехавши, ставши передо мною до книг тыми словы сознал, иж дей...» (30/XII 1562 р.)¹⁵. Цю структуру можна вважати обов'язковою для більшості записів, ініційованих стороною для проведення урядового освідчення.

Згідно з заключною формулою запису (тобто за самоназвою), виділяються три різновиди записів за участю вижа: а) «жалоба-оповедане и вижове сознане»; б) «оповедане и вижове сознане»; в) «вижове сознане». Третій різновид можна виділити в окрему групу, адже в них свідчення вижа становить самостійний запис, тотожний заяві сторони: «Пришедши перед мене ...(ім'я підстарости) виж, от мене з уряду замку господарского Луцкого, данный на sprawy его милости князю Юрю Вороницкому, боярин господарский красноселский Семен Гордунович, оповедал и до книг тым обычаем вызнал, што ж дей...» (1558 р.)¹⁶ В рідкісних випадках замкові підписки оформлювали такий запис, як: «очевистое вижово вызнане» (9/VII 1565 р.)¹⁷. Одного разу зафіксована невластива заключна формула «вижове сведоцтво» (24/III 1565 р.)¹⁸. У самостійному свідченні вижа відсутні такі структурні елементи запису, як заява сторони і прохання надати вижа. Сталий титул вижа, наданого з замкового уряду — «виж

врядовой». В рідкісних випадках, коли на виживство надавався замковий слуга, уживається синонімічна назва «виж замковий» (23/VII 1565 р.)¹⁹: (сторона), «маючи при себе мене вижа замкового» (1/VI 1566 р.)²⁰. Ці епітети мали вирізняти вижив замкового уряду від численних вижив інших урядів, які функціонували в адміністративно-територіальному устрої ВКЛ (гетьмана, маршалків, воєвод, старост). В яких же головних аспектах фігурують вижі в записах замкових книг? Можна виділити три складові: а) при наданні урядом на справу; б) на самій правовій процедурі в зізнанні вижа; в) при свідченні на уряді після повернення з процедури.

Структура надання вижа може бути порівняна з інститутом «пристава» (від дієслова «при-ставляти») — наглядачем (панським слугою) за роботою селян за дорученням пана (польові, будівельні роботи, тощо)²¹. Увагу привертає тотожний спосіб призначення. В записі від 12/IX 1565 р. міститься прохання потерпілої сторони (при обсиланні кривдників-сусідів) надати вижа (тобто, неурядового, панського слугу) або пристава: «И просил (луковський урядник королівського маршалка П. Б. Загоровського Семен Вересковський. — *В. П.)* абы вижа або пристава своего дала (княгиня Овдотя Четвертенська, вдова князя Матвія Васильовича. — *В. П.)* тоє шкоды его млсти огледати»²². Нагадаємо, що надання вижа було також правом приватної (панської/доменіальної) юрисдикції, як і будь якого уряду. Моно-

¹⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 197.

¹⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 1. — Арк. 72 зв. Див. також у 1558 р.: Арк. 46, 46 зв., 67, 72 зв., 109 зв.

¹⁷Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 192 зв.

¹⁸Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 57 зв.

¹⁹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 214 зв.

²⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 170 зв.

²¹Любавский М. Ф. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. — М., 1892. — С. 228, 424.

²²ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 297 зв.

полії на виживство не існувало і будь-яка влада, представлена персональними урядами, мала право надавати слуг для офіційного свідчення. По ходу відмітимо той факт, що староста у своїх власних справах і позовах не міг брати вижа зі свого уряду. У судовому спорі луцького старости кн. А. М. Сангушковича Кошерського з князями Ружинськими (про це див. нижче), в Луцьку на «соймі» староста, уникаючи судового року, при обсиланні князів про судову відстрочку, узяв вижем слугу ковельського старости Богдана Михайловича Семашка. І, незважаючи на це, комісарські судді князів Ружинських опротестували це виживство, оскільки Семашко був комісарським суддею луцького старос-

Врядові записи без виживства

Окремо слід розглянути традицію занесення скарг без участі вижив. Такі записи за кінцевою формулою називалися «жалоба и оповеданє». За моїми підрахунками, в середньому щомісяця до луцьких замкових книг 1561–1566 рр. вносилося близько 8–10 скарг без виживських зізнань. Вони становлять приблизно 41 % (більше третини) від загального числа записів. Подане в таблиці 1 співвідношення вказує, що оскарження без вижа мало досить популярний характер і мало би свідчити на користь применшення ролі виживств для шляхетської правосвідомості.

Таблиця 1. Співвідношення записів луцьких замкових книг 1561–1566 рр., які або містили або не містили зізнання вижив

Записи замкових книг, що містять:	1561	1562	1563	1564	1565	1566	Разом
— виживські зізнання	194	141	182	247	263	297	1340
— без зізнань («жалоба-оповеданє»)	68	80	97	95	96	115	551

ти, тобто був задіяний особисто: «А теж дей и виж тот дань ѿ пана Семашка, который дей самъ жо з руки его судью, якобы не даючи тому вижу его местца»²³. Так само 19/IX 1566 р. при поданні земського позову особисто від луцького старости Б. Корецького володимирському підкоморію А. Б. Семашкові, було запрошено вижа з Володимирського замку, службника підстарости В. Гулевича Федька, який з службником старости, без учаті вижа з луцького замку, їздив вручати позов²⁴. Тому це виняткове виживство слід розглядати як відомий звичай.

За своїми ознаками це тіж самі скарги про збройни наїзди, побиття слуг, бояр, селян, грабунок речей, захоплення врожаю, викіс сіножатей, які згідно з писаним правом (Статутом ВКЛ 1529 р.) вимагали виживства для освідчення правопорушення. Чому ж сторона не залучала урядового свідка? Це питання уже ставало предметом дослідження в роботі Яна Адамуса²⁵. Розглядаючи передсудові інститути литовсько-руського права²⁶, історик показав, що скарга далеко не завжди призводила до судового позову і до урядових книг заносилася без

²³AS. — Т. IV. — S. 491.

²⁴ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 392.

²⁵Adamus J. O wstępnych actach procesu litewskiego (do II Statutu) // Ateneum Wileńskie. — R. XII. — Wilno, 1937. — S. 221–234.

²⁶Зокрема, питання про скарги, записані без виживства, стосуються такі правові елементи передсудового процесу, розглянуті Я. Адамуом: скарга та її запис до урядових книг (żałoba i opowiadanie —

обов'язкового прохання про позов. Причиною цього був той факт, що між скаргою та позовом лежали інші передсудові процедури, пов'язані з доказом правопорушення (публічне об'явлення знаків і збір доказів)²⁷. Незважаючи на це, усталився звичай запису до судових книг скарг, які самі по собі не мали доводового значення на суді, — вони були лише першим кроком, вступом до наступних актів²⁸.

Розглянемо деякі випадки, в яких сторона не зверталась до виживських послуг. Це приклади або типових серій, або правових казусів чи навіть правопорушень. У скарзі луцьких євреїв на вортного Войтеха Красовського (за продаж горілки в своєму домі) процедура обсилання провадилася за участю вижа від В. П. Загоровського — «поборчого от куплей купецких», тобто не з замкового уряду (20/І 1562 р.)²⁹. У записі від імені княгині Беати Острозької вижа не було узято через те, що освідчення шкод було проведено кременецьким вижем (28/VII 1562 р.)³⁰. Часті випадки відмови кременецьким старостою князем М. А. Збарзьким вписувати скарги до своїх замкових книг призводили до того, що шляхтичі цього повіту зверталися на Луцький замок, як наприклад, Зофія Гасановна (16/VI 1562 р.)³¹. Через це скарга не раз лишалася без виживського зізнання, проте вона розширялася, вбира-

ючи у себе звинувачення старости³². Скаржник Іван Кублинський (слуга володимирського підкоморія А. Б. Семашка) скористався вижем, узятим своєю сусідкою Ганною Стецевнею Сосницькою (зем'янка М. Радивиля) на процедуру обводу випаленого попелу, «што дѣй п. Богдановая Сосницкая того ж часу заразомъ вижем врядовым и людми сторонними за жалобою его (І. Кублинського. — В. П.) обводила и осветчала» (10/II 1564 р.)³³. Однак І. Кублинський так і не записав зізнання цього вижа у свою скаргу, задовольнившись освідченням шкод у скарзі Сосницької³⁴. Потребу у виживстві могло зняти свідчення «людей добрих», які стали самовидцями правопорушення. Так, 14/IV 1564 р. було вписано лист свідків, які на власні очі бачили побиття степанського урядника княгині Беати Острозької: «Якож то нами (людьми добрими. — В. П.) пан Киницкий осветчал, намъ оповедалъ и оказалъ, которого ж свидетельства нашего [дали] есмо п. Киницкому тот наш лист з нашими печатми»³⁵. Чимало прикладів огляду ран сторонніми свідками, «людьми добрими», навів Ян Адамус³⁶. Якщо правопорушення трапилося на іншій території (повіті, воєводстві) і було освідчено вижем місцевого уряду, при повторній заяві за місцем осідлості скаржника зазначалось лише, що відповідна процедура була проведена за участю

s. 221), урядове навіноминання сторони про шкоди (przypominanie urzendowe — s. 223), огляд ран/шкод (ogliedziny, okazowanie — s. 229).

²⁷Ibid. — S. 222.

²⁸Ibid. — S. 223.

²⁹ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 23 зв.

³⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 153 зв.

³¹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 121.

³²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 168 зв. (24 VI 1565); спр. 8. — Арк. 459; 482 зв. (1, 29 XI 1566).

³³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 17 зв.

³⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 16 зв.

³⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 61 зв. — 62.

³⁶Adamus J. O wstępnych actach procesu litewskiego... — S. 233 (1508, 1539, 1540, 1556, 1558 pp.).

вижа іншого уряду. 8/XI 1564 р. поблизу Пінська, у дворі пінського городничого Івана Васильовича Гodeбського, було вбито Григорія Івановича Козинського, який їхав на військову службу. У вбивстві було звинувачено князя Александра Дмитровича Буремського. Брат небіжчика Семен Козинський зробив запис до луцьких замкових книг («жалоба и оповедане») із зазначенням, що факт вбивства було засвідчено у пінських замкових книгах, а тіло освідчено вижем на уряді. На доказ цього було пред'явлено випис з пінських книг: «где ж єсми заразомъ оноє тѣло небожчика брата своєго на вряд тамошний замку его млсти гсдрского пинского припровадивши, вряду тамошнему оповедаль и вижем врядовым обведъши и осветчивши, то до книг замковых записати дал и выпис под печатю вряду замку пинского в себе маючи, передо мною (луцьким підстаростою. — *В. П.*) на вряде оказовал»³⁷. Схоже не було потреби у виживстві, якщо стався запис скарги до книг «местских» (війтівських) з обводом правопорушення «присяжниками местскими» (аналог вижив магдебурзького права)³⁸. У випадках повторних скарг про ту ж саму подію, яка була освідчена вижем раніше, виж також міг не залучатися (3/II 1566 р.)³⁹. Ці додаткові скарги мали доповнювати попереднє зізнання вижа, як, наприклад, заяви М. Ф. Мишки Варковського в боротьбі з Гулевичами за право опікунства над своїм племінником Іваном Ошовським (7/IX 1566 р.)⁴⁰. Відсутність виживського зізнання не раз виправдовувалася стороною через неможливість вчасно прибути

до замкового уряду. Дружина Василя Богуринського Ганна обвела своє побиття Андрієм Бабинським та «обапольними сусєдами, збите и раны свои осветчила» від Любки Джусянки, вдови Івана Хребтовича. У своїй скарзі пані Ганна зазначила, що через погрози («отповеди и похвалки») останньої вона не тільки до уряду, але й із дому вийти не могла (9/IX 1565 р.)⁴¹. В записі від 23/III 1566 р. була зазначена неможливість обвести смерть убитого селянина через те, що урядник, який мав викликати вижа, був вибитий з села іншим претендентом на цей маєток: «которого дей трупы людми сторонними обвожоно и ач бых дей радъ, вземши вижа врядового трупы обвевель и осветчил (sic.), нижли дей и самъ (велицький урядник любачевського каштеляна Яцко Сестрен Гуляницький. — *В. П.*) тамъ до Велицка єхати не смею, бо дей мя его млсти п. А. Семашко вчорашнего дня, приславши многих служебников своих до Велицка, меня оттоль з Велицка непочтивє выпровадити казал»⁴². Врешті, одного разу була зафіксована пряма відмова вижа їхати за дорученням сторони-заявника, через страх бути побитим дубенським урядником князя К. К. Острозького Гнівошем Вороновичем: заява М. Ф. Мишки Варковського (28/IX 1564 р.)⁴³. Деякі наочні свідчення (речові докази), що доставлялися на уряд стороною (сюди також можна віднести освідчення хвороби), тим самим знімали потребу у виживстві. Так Олекший Миколаєвич привіз на уряд цедулку (*список*) з погрозами на його життя, який було вчитано на уряді як доказ право-

³⁷ЦДДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 279 зв.

³⁸Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 506 зв. (29 XII 1566)

³⁹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 31.

⁴⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 350, 352.

⁴¹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 289 зв.

⁴²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 71.

⁴³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 231–232.

порушення: «покинен список на дорозе под двором моимъ кривицкимъ писаный, отведаючи мнѣ на здоровье мое, абых здоровья своего не былъ безпечонъ в ден и в ночи на кажъдую годину, ездечи и ходечи, в котором дей теж списку мнѣ словы ущепливыми написано, называючи и крестячи мене речами непристойными» (16/VII 1566 р.)⁴⁴. Очевидно, що подібний «речовий доказ» не вимагав урядового виживства.

І тут ми знову повертаємося до питання про значення зізнання вижа для шляхетської правосвідомості. Якщо зізнання відсилало до писаного права (вимога запису до урядових книг), то який еквівалент існував в усному (звичайному) праві, розуміючи всю умовність протиставлення опозицій писане-усне. Очевидно, що правове значення писаних (урядово засвідчених) і неписаних доказів проявлялося на судовому процесі. На ньому, в ролі доказів, писаний документ (випис з урядових книг із зізнанням вижа), у разі відсутності його у сторони, міг замінитися присягою, сторонніми свідками («людьми добрими») та речовими доказами (грабунок — «лице» тощо). Однак у часи поширення писаного права, роль присяги все більше нівелювалася і витіснялася на користь писаних форм доводу і процесу. Це уже було відмічено Яном Адамусом: у часі між Першим і Другим Статутами ВКЛ, на думу історика, «проявилась тенденція до відмови поводити права доводу в інший спосіб» (ніж виживство), що, згідно з правовою концепцією, формалізувало процес і утверджувало одноманітний спосіб доводу⁴⁵. В судовому розгляді справи Василя

Федоровича Гулевича проти Івана Богдановича Лидухівського про побиття останнім баївського урядника Гулевича Яна Грушовського, підставою позову була його скарга без зізнання вижа (21/VI 1561 р.). У свою чергу Лидухівський звинуватив баївського урядника за своє побиття, пред'явивши на уряді позов. Судді запропонували представити доводи: «Ян КГрушовский повѣдель, иж тот бой свой того ж часу на вряде замку луцкого оповедал и до книг записал, который запис его былъ вычитан: жалоба оповедане его записано, а вижова сознана жебы раны его огледал, не описано»⁴⁶. У Лидухівського випису з замкових книг не виявилось і він допустив до присяги (це вело до програшу спору) баївського урядника, який «хотячи бою своего себе доводити, инялся присяги. Пан Лидуховский присяги его допустил, повѣдаючи: “Если того поправиш присягою своею телесною, я тобъ хочу водлуг стану твоего заплатити”»⁴⁷. Як бачимо, відсутність виживства як судового доводу призвела до застосування інституту присяги.

Вижівське посвідчення

Свого роду супровідне посвідчення особи («лист вижовий урядовий»), що уповноважував вижа на справу, можна розглядати як призначення на публічну послугу. Наскільки письмові призначення були обов'язковими і регулярними перевірити неможливо. Коли у 1541 р. Г. І. Пісочинський продав свій маєток Пісочно князю Ф. А. Сангушковичу (див. нижче), виж пильнував на обводі границь за письмовим дорученням старос-

⁴⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 276.

⁴⁵Adamus J. O wstępnych actach procesu litewskiego... — S. 229.

⁴⁶ЦДДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 133 зв. — 134.

⁴⁷Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 134. Згідно з судовим листом, Лидухівський не прийняв його присяги, як складену шляхтичем. Він почав вимагати від Грушовського доведення свого шляхетства, адже штраф за побиття слуги 5 кіп, а шляхтича 20 кіп.

ти, що і було зазначено у зізнанні: «пан мой, князь староста его милость луцкий до мене, служебника своего писати рачил, абых я при том завожени от его милости (Пісочинського. — *В. П.*) вижем был и покол пан Гневош землю заведет и границы князю его милости вкажет, абых я то на доброй памяти мел»⁴⁸. В записі процедури обсилання сторони про вирубку діброви та оранку землі торчинськими міщанами, торчинський староста «того попа хорохоринского (панський слуга, який здійснював обсилання. — *В. П.*) схукал и мене вижа словы невчтивыми зъсоромотил и *лист вижовый врядовый* (підкрелено мною — *В. П.*) кгвалтом в себе загамовал и еще мя бити хотел и от себе с пригородка проч зогнал» (27/VI 1562 р.)⁴⁹. Судячи з контексту, виж мав пред'явити свій лист супротивній стороні. Однак чи можна за такий супровідний лист вважати письмове призначення на виживство, не зовсім ясно. На приклад маємо текст призначення на виживство від луцького старости Ф. М. Чорторийського: «...службебнику нашему Грицьку Рыбе,... приказуемъ вамъ (удвох з дворянином. — *В. П.*), абы есте того збожя князю Ивану и подданым его дали с потребу и архимандриту бы есте на то квит свои дали, сколького того збожя выдасте» (1537–1541 рр.)⁵⁰. Чи мусив пред'являти виж саме цього листа? На мою думку, принаймні він повинен був брати його з собою на процедуру. Як свідчать випадкові згадки, вручення врядового позову панським слугою супроводжувалося

пред'явленням вижового листа. Такий лист згадується лише контекстуально, в конфліктних ситуаціях, коли стає предметом сутички: «А потомъ пан Александро Жоравницкий и в мене оземши лист врядовый вижовый, так же ми не отдалъ и в себе загамовал», свідчить виж після невдалого вручення королівського позову луцькому ключнику і городничому (23/VII 1565 р.)⁵¹. Реакція іншого волинського можновладця М. Ф. Мишки Варковського на вручення вижового листа була подана у зізнанні таким чином: «...якож и мене вижа и сторону фукал, а потом и лист вижованный от мене до себе вземши, мнѣ от себе проч пойти казал. Я дей без листу своего вижованого с тыми позвы, боячися таковыхъ похвалокъ пана Мышчиных, мусил есми з Варкович поехать» (24–27/IX 1566 р.)⁵². Цей епізод вказує на те, що паралельно з поданням панським слугою оригіналу позову, врядовый виж вручав від себе свого врядового листа, якого, після ознайомлення, повинен був отримати назад, як і оригінал позову (супротивній стороні залишалась копія позову).

Ситуацію з виживським посвідченням прояснює випадок з післяреформених часів, невдовзі по запровадженню Другого Статуту ВКЛ 1566 р., а відтак і інституту возного. У володимирському земському суді розглядалася справа Івана Ключійського за позовом королівського маршалка Олізара Кірдея Мильського, який звинувачував у збройному наїзді (29/V 1568 р.) на Киселин, «на дом подданого моего Супруна Мисчича»⁵³. На

⁴⁸Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współdziałaniu P. Skobelskiego i B. Górczaka. — Lwów, 1890. — Т. V. — S. 283 (Далі — AS).

⁴⁹ЦДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 124 зв.

⁵⁰Інститут рукопису. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського (далі — ІР. НБУ.). — Ф. 11, спр. 22613. — Арк. 4. (За копією XIX ст.)

⁵¹ЦДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 225.

⁵²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 401 зв.

⁵³Там само. — Ф. 27, оп. 1, спр. 1. — Арк. 115 зв.

суді звинувачену сторону представляв *умоцований* І. Клюйського Федір Калусовський, який відкинув звинувачення: «никгды пан Клюский кгвалту имену тв. мл. не чинил и служебника твоего (якого було послано до Клюйського з обсиланням про причину наїзду. — *В. П.*) не бил». На свій доказ судова сторона пред'явила випис з урядових книг разом із зізнанням возного, який обводив наїзд. Звинувачена сторона не прийняла і цей довід. І тут треба звернути увагу на три аргументи, виставлені проти: а) про наїзд не було заявлено суміжним сусідам б) наїзд не було оскаржено на гродським (або земським) уряді; б) возного було узято не з уряду, а безпосередньо з дому того возного: «кождый кгвалт первой мает быти оповедан околичным суседом, а потом на вряде ожаловати, *возного з уряду за листом врядовым взяти* (підкрелено мною. — *В. П.*) и тот кгвалт и знаки того кгвалту и шкоды... при возном оказавши и осветчивши, на вряд то отнести давши, до книг записати и выпис взяти»⁵⁴. Звернімося до третього аргументу, який висунула звинувачена сторона — возного було узято не стільки з дому, скільки без «листа врядового»! Тут судді вдалися до пошуків у Статуті норми про надання возних за врядовим листом, але не знайшли, що було віднесено до *старого обычаю*, власне, до усного (неписаного) права: «Панове суди, казавши Статут отворити, в котором возным описует без ведомости врядовое позвы носити и ими позывати, рок складати *ведле старого обычаю*» (підкреслено мною. — *В. П.*)⁵⁵. Без сумніву, як

показує цей приклад, звичаєве право в особі звинуваченої сторони апелювало до порядку надання вижив з замкових урядів за письмовим дорученням урядника, причому не тільки на найбільш значимі процедури позову, але також і на процедури освідчення правопорушень.

Цікавим є той факт, що, як позови, так і вижові листи возилися слугами на голові, у власних шапках. Іноді трапляються згадки, коли при нападах на позивальну процесію, панському слугі, який мав вручати позов, збивали з голови шапку, що і зазначалося в зізнанні вижа: «А кгды нас з двора выбили, там, перед двором, шапку ис позвы з него збили и кордь ему з рук выбили» (23/V 1561 р.)⁵⁶. У тому ж році, 18 вересня, в Риканях, при врученні королівського позову І. О. Борзобогатому від імені князя А. Ф. Чорторийського, постраждав його служебник Лазар Смолка, якого слуга Борзобогатого особисто «збил, змордовал и листы его королевское млсти з него зъ шапкою збил»⁵⁷. Транспортування листів у шапках не було чимось особливим, а становило звичайну тогочасну практику, жертвою якої міг стати хто завгодно: «и шапку з головы збили, у которой дей шапце на тот час были два церографы описаных на двѣсте коп грошей литовских» — оскаржив напад і грабунок слуга краківського каштеляна Якуб Плонський (5/IX 1566 р.)⁵⁸. На публічній процедурі вручення листів шапка могла символізувати точку відліку процедури. Знімаючи шапку, панський слуга, а згодом і возний, ставили супротивну сторону перед фактом виклику до суду.

⁵⁴Там само. — Ф. 27, оп. 1, спр. 1. — Арк 115 зв. — 116.

⁵⁵Там само. — Ф. 27, оп. 1, спр. 1. — Арк. 116.

⁵⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 109 зв. (Вручення в Дублянах заручного і напоминального листів з луцького уряду Щасному Гесинському від черкаського і каневського старости кн. М. Вишневецького, його служебником Станіславом Єзерським).

⁵⁷Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 203.

⁵⁸Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 338.

Звідси можна збагнути зворотню реакцію звинувачуваних, слуги яких поцілювали у шапку, вчиняючи гвалтівний опір обсиланню чи позову. Так, 3 квітня 1567 р. у бородчицькому дворі М. Ф. Мишки Варковського його урядник Мартин Верейський запхнув назад у шапку возного копію ув'язчого листа за вироком земського суду, з яким возний Богдан Княгининський приїхав ув'язуватися у маєток Мишки: «то пак, врядник пана Мышчин бородчицкий [...], порвавши (схопивши) тую копію и реєстръ з стола, догонивши мене у дверох, порвал мя за колнеръ, копею и реєстръ уткал ми у шапку и мене самого зшарпаль, а я зась положил ему на столе реєстръ и копію, из ызбы пошол...»⁵⁹

«Зізнання» вижа як окремий документ і запис до замкової книги

Як не дивно, але «зізнання» вижа, як обов'язкове свідчення і елемент запи-

су, досить пізнього, післястатутного походження. І хоча це питання вимагає окремого дослідження, попередньо можна припустити, що запис зізнання вижа до урядових книг не був обов'язковим принаймні до початку 1540-х рр. За відсутності луцьких замкових книг (до 1558 р.) про це опосередковано свідчать урядові книги з інших земель ВКЛ, зокрема з Вітебського (1530–1532 рр.)⁶⁰, Полоцького (1533–1539 рр.)⁶¹, Гродненського (1539–1541 рр.)⁶² повітів⁶³. Судова книга комісарського суду панів-рад 1528–1547 рр. не є у повній мірі репрезентативною⁶⁴. Але показово, що у ній уперше зізнання вижа записується прямою мовою 28/VI 1542 р.⁶⁵ Поряд з цим трапляються надання вижа без запису виживства (25/VI 1542 р.)⁶⁶ або без назви слуги вижем (10/XII 1540 р.⁶⁷, 11/VIII 1542 р.⁶⁸). У Статуті ВКЛ 1529 р. зізнання вижа, як елемент запису до урядових книг, ще не могло бути предметом кодифікації — утверджувалась лише загаль-

⁵⁹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 9. — Арк. 148.

⁶⁰Беларускі архіў. — Мінск, 1928. — Т. 2. — С. 5.

⁶¹Там само. — С. 145.

⁶²Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов — Т. XVII. Акты гродненского земского суда. — Вильно, 1890.

⁶³Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. // Молода нація. Історія. — К.: «Смолоскип». — С. 132.

⁶⁴Lietuvos Metrika (1528 — 1547). 6-oji Teismu bylu knyga (Kopija—XVI a. Pabaigos) [Литовская Метрика, 6-я Книга судебных дел (Копия — конец XVI в.)] / Parengė — Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 1995. — Кн. 6. — СХLIX+448 s. (С. Лазутка, И. Валиконите, И. Карпавичене. Введение. — S. IX — СХLIX). Це суд комісарів (асесорів) на чолі з Матеєм Войтеховичем Яновичем, призначених великим князем литовським, як верховним володарем і суддею. Записи книги представлені переважно судовими листами, тобто рішеннями суду, як верховного апеляційного органу для багатьох повітів етнічної Литви і Білорусі. Книга майже не містить скарг (допроцесуальних записів) і в більшості справ обіймає 1528–1533, 1536, 1540–1542 рр.

⁶⁵Ibid. — S. 221 (№ 312): «Якожь на огледанье кривд и шкод своих взяли у нас вижомъ служебника нашего Занька, который же служебникъ нашъ, от нас вижомъ даный, тых его шкод огледал и намъ то отказаль...»

⁶⁶Ibid. — S. 219 (№ 308): Огляд ран: «...и взяли в нас вижомъ на огледанье (убитого тивуна — В. II.) служебника нашего Сасина, который же служебникъ наш оного вбитого и Стаселя, брата его, и жону Стаселевых ранних видел и тамъ до двора пана Богданова (звинувачена сторона. — В. II.) ездиль, и наместнику его Васку и жону, и дети, и статки в домех и в сту копах грошей приручили (без зізнання вижа прямою мовою)».

⁶⁷Ibid. — S. 176–177 (№ 247): Врядовий опит: «И мы на опытанье того светька посылали служебника нашего Станислава Кгакатка...» (далі виклад зізнання). Аналогічно — S. 165 (№ 221): запис від [1540 р.], s. 217 (№ 305): запис від 25 VI [1542 р.]

⁶⁸Ibid. — S. 226 (№ 325): Огляд ран: «Гдеж его милость рачыл казати на немъ огледати коморнику

на вимога до писарів записувати судові справи: «а писари присяжные тых панов воевод и старост наших мають также при них быти и то все пописовати»⁶⁹. Статутів приписи, дотичні правових процедур, спрямовані на те, аби зробити обов'язковою лише присутність на них вижа (для сторін, що їх ініціюють)⁷⁰. Натомість організація виживства з боку замкових урядів взагалі неунормовувалася законодавством, залишаючись у сфері неписаних повноважень великокнязівських намісників. До ухвалення Статуту 1529 р. присутність вижа на таких ключових процедурах, як вручення позову, по закону не вимагалась⁷¹. Випадає так (але це вимагає спеціальної перевірки), що свідчення вижа у формі запису до урядових книг стає обов'язковим після сеймових реформ 1544–1554 рр., хоча в запитах шляхетських депутатів та сеймових ухвалах великого князя про це прямо не йшлося⁷².

Оригінали вижових листів, як у формі виписів, так і самостійних, відомі по археографічних публікаціях. Найраніший стосовно Волині, згідно з самоназвою, «Лист сознаня Петра Кропивы на обежане границ Песочинских» від 5/V 1541 р.⁷³ не вказує навіть на виживство. Він також не є виписом з замкової книги і має самостійне значення, як лист, що входив

у комплекс власницьких документів на проданий маєток Пісочин. Його текст (опис процедури) абсолютно ідентичний з продажним листом Гнівоша Пісочинського. Правова функція вижа — засвідчити «вызнане тых всех ѡбаполных суседов» на процедурі «завоженя границь». Вкажемо також на шляхетський статус вижа — «пань Петръ Кропива» ставить свій підпис серед інших волинських шляхтичів⁷⁴. Від 2/IX 1547 р. надруковано оригінал зізнання кременецького вижа: «Я, Иван Федорович, служебник его млсти пана Щастного Герцыка, старосты кременецкого, вижом данный его млсти... И на томъ князю его млсти дал тот мой вижовый лист з моєю печатю. Писан у Берездове»⁷⁵. Як бачимо, на відміну від усного свідчення, що записувалося на уряді, письмове свідчення складалося на місці. Генетично воно наслідувало звіти королівських дворян або свідків, «людей добрых». Складання писаного свідчення вижа свідчило про високий соціальний статус самого вижа, про важливість правової процедури, і, у першу чергу, про високий статус сторони-заявника: князя-можновладця і пана-урядника. Тим більше, що до сеймових ухвал 1544–1554 рр. процедури судочинства коштували чимало⁷⁶. Підпис вижа засвідчено гербовою печаткою, що вказує на шляхетство:

его милости Яну Немыскому». Аналогічно — S. 217 (№ 305).

⁶⁹Статут... — С. 71 (Розд. VI, арт. 3).

⁷⁰Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві... — С. 143.

⁷¹Lietuvos Metrika (1528 — 1547)... — S. 50 (№ 43) — Запис судової справи від 22/VII 1528 р., коли звинувачена сторона не визнала факт позову, скаржником на суд було поставлено троє свідків, «людей добрых», без вижа: «И выдалъ Павел светьки, перед которыми его зазываль».

⁷²Литовская метрика. — Кн. 3. — Отд. 1 — 2. — Ч. 3: Книга публичных дел — т. 1. // Русская историческая библиотека. — Т. 30. — Юрьев, 1914 — Стб. 126–191; Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві... — С. 155.

⁷³AS. — Т. IV. — S. 284. («Я, Петръ Федорович Кропива, виж данный з уряду Луцкого от пана моего, князя Федора Михайловича Чорторийского старосты луцкого [...], даю знати тым моим листом»).

⁷⁴«А при том завожени моем (Г. Пісочинського. — В. П.) границ верху описаных были и того добре сведоми: пан...» — Ibid. — Т. IV. — S. 282 (Лист визнаний Г. Пісочинського про обвід границь проданого маєтку. 5 травня 1541 р.).

⁷⁵Ibid. — Т. IV. — S. 549–550.

⁷⁶Zakrzewski A. Wiź w prawie Litewskim XVI w. // Czasopismo Prawno Historyczne. — 1985. —

«Я, Федор Иванович, виж данный з уряду замку Кременецкого... на огледане шкод княгини еє милости Илиной Острозской... И на то на все даю княгини еє милости Острозской сес мой листъ под моею печатю» (Остріг, 10/VIII 1546 р.)⁷⁷. Інший подібний документ з Кременця від 2/IX 1547 р. названо «лист вижовий» з печаткою служебника кременецького старости (Щасний Герцик) Івана Федоровича⁷⁸. Цей лист також має самостійне значення, складений на замовлення сторони, без указівки на випис з замкової книги: «И на томъ князю его милости дал тот мой вижовый лист из моею печатю»⁷⁹. Важливо відмітити, що в 1540-х рр. писане свідчення вижа фігурує як самостійний акт (не як випис), не обов'язково вписуваний до урядових книг. В такому вигляді він виконує свою функцію доводу на судових процесах. Зокрема, на комісарському суді М. В. Яновича (27/X 1542 р.), де розглядалась справа про збройний наїзд на дома підданих селян князя Юрія Боровського, звинувачена сторона (жомойтський боярин Федір Євтик) виставив на свій захист писане свідчення вижа, з яким арештовували людей князя: «Другий лист указал вижовъ, Анъдрея Сохи, ижъ он за розказаньем пана своего былъ вижомъ тому Хведору, и того человека князя Боровского Енеля поймалъ, и с права (з судового вироку. — *В. П.*) того обешоно» (покарано. — *В. П.*)⁸⁰. Форма писаного доводу (лист або випис з урядових книг)

тоді уже чітко розмежовувалась: першим боярин Ф. Євтик пред'явив на суді «выпис с книг розбойницьких под печатю войта кейдоньского, ижъ которых розбойников (селян князя Боровского. — *В. П.*) поймано было»⁸¹. За шість років в записках луцьких замкових книг, серед сотен зізнань, зустрілося не більше 3-х (!) вижових листів, поданих до запису в урядові книги як готовий документ. 14/VII 1560 р. вписано «лист сознаня вижового» від імені служебника луцького старости князя А. М. Сангушковича Кошерського Семена Тичинича, наданого на справі Івану Городиському проти Беати Острозької. Свідоцький лист було складено на місці після нищівного збройного наїзду слуг вдови князя Іллі Острозького на маєток зем'янина князя К. К. Острозького: «Я (виж. — *В. П.*) што есми слышал от пана Ивана оповеданя его, што теж повелили тые добрые люди (свідки. — *В. П.*) [...], которые то усъ своими очима вѣдели и мнѣ повелили и што теж я своими очима видел, на то [...] пану Ивану Городишъскому даю сес мой лист вижовый под моею печатю»⁸². Як правило, якщо вижовий лист не вписувався до замкових книг у скаргу заявника, то принаймні його наявність зазначалася в заяві: «листомъ своим вижовымъ тыми ж словы сознаваетъ (згідно з заявою скаржника. — *В. П.*), ничимъ не отменяючи повести и писаня пана Гуриновы»⁸³. В заключній формулі цього урядового запису було визначено

Т. XXXVII. — Z. 2. — S. 153; С. Лазутка, И. Валиконите, И. Карпавичене. Введение // Lietuvos Metrika (1528 — 1547)... — S. XXXI.

⁷⁷AS. — Т. IV. — S. 503. На оригіналі цього листу знаходилась печатка зеленого воску з зображенням підкови, повернутої долу, а понад колом тиснені літери: «F. I.» (тобто, Федір Іванович).

⁷⁸Ibid. — Т. IV. — S. 549. (Герб «Коршак» на брунатному воску).

⁷⁹Ibid. — Т. IV. — S. 550.

⁸⁰Lietuvos Metrika (1528–1547)... — S. 241 (№ 356).

⁸¹Ibid. — S. 241 (№ 356).

⁸²ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 1. — Арк. 111.

⁸³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 97 зв. — скаржника Гурина Масковича Хом'яка — шляхтича-клієнта луцького старости Б. Ф. Корецького.

письмовий характер свідчення вижа: «и сознане вижово, в листе описаное». Звичайно, це не доводить письменність вижа, так само, як і письмова скарга Хом'яка не доводить його уміння писати, не зважаючи на його номінацію на уряд луцького замкового писаря від 1/VIII 1563 р.⁸⁴. І скарга, і свідчення вижа могли писатися панськими дяками (слугами-писарями).

«Лист сознання вижового», на відміну від урядового призначення на виживство (вихідний урядовий документ «лист вижовий»), є актом запису публічно-правової процедури (вхідний документ для запису в урядові книги). Його значення могло мати вирішальну роль на судовому спорі. На суді братів Джусів (запис від 5/X 1561 р.)⁸⁵, що ніяк не могли поділити спадкові маєтки («дел вчинити»), закладаючи один одного королівськими і старостинськими позовами, вплив такий вижовий лист, як правовий доказ. Для відтворення контексту вкажемо на одну обставину: до розподілу спадку брат Григорій мав вручити брату Михайлу 80 кіп грошей — половини свого боргу за викуп з застави батьківського маєтку (Михайло сплатив усю суму і за брата). В якості доводу про вручення грошей Григорій поклав на суді вижового листа про те, що брат відмовився приймати свої гроші: «и покладал лист сознания вижова, служебника его млсти князя Б. Ф. Корецкого [...], в котором визнаваает, иж пан Григорей тыи пнзи брату своему при мне (вижу, ім'я не вказано. — *В. П.*) давал, а он ихъ в него не брал»⁸⁶. Михайло заперечив ві-

рогідність листа і сам факт вручення йому боргу. Судді прийняли цей сумнів за «слушний» і не визнали правову чинність вижового листа. Для доведення його істинності Григорію було запропоновано поставити на суд вижа особисто, а також подати на розгляд суддів випис з замкових книг, який би містив це «зінання». Цього не було зроблено і вижовий лист втратив свою доказову силу на суді⁸⁷. Як бачимо, на відміну від 1540-х рр, коли «лист вижового сознания» мав на суді повну доказову силу, після сеймових ухвал 1551–1554 рр. він набував правової сили лише після запису до урядових книг своєї юрисдикції і, як правовий доказ, мав існувати у формі випису з цих книг.

Стає також очевидним, що правове значення вижового листа було нерозривно з особистою присутністю вижа на суді. Прецеденти 1530–1540-х рр. демонструють, як поступово виживством на другий план витісняється інститут свідків, «людей добрих», та інститут присяги в ролі правових доказів на суді. Характерно, що там де діють свідки і присяга виживство не застосовується⁸⁸. Показовим прикладом того, яке значення мала присутність вижа на суді, є судовий лист Жигимонта Старого 23/VI 1546 р. у справі між луцьким старостою князем А. М. Сангушковичем Кошерським та князями Ружинськими про «остров (землі. — *В. П.*) Подлокушский». Староста переніс свій позов до короля після того, як комісарські судді з руки Ружинських винесли проти старости вирок без участі суддів з його руки. Староста звинуватив

⁸⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 5. — Арк. 123.

⁸⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 209 зв.

⁸⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 212 зв.

⁸⁷Неважко припустити, що лист зізнання вижа було складено, як самостійний акт, за традицією 1540-х рр., тим більше, що Джуси були клієнтами луцького старости князя Б. Ф. Корецького, у якого особисто могли взяти слугу на виживство без звертання до замкового уряду.

⁸⁸Безліч прикладів див.: Lietuvos Metrika (1528 — 1547)... — № 214, № 310, № 327, № 344.

Ружинських у тому, що вони відмовилися перенести засідання комісарського суду після обсилання Ружинських про свою «форобу»: «якож дей я тую мою другую комисею господарскую, будучи в Луцку на сойме, княземъ Ружинскимъ и невестце ихъ и судямъ ихъ... перед вижом на имя Лукяномъ, приданым з уряду мелницкого пана Богдана Семашковимъ и перед стороною... оповедал и оказывал»⁸⁹. На свій доказ староста поставив на королівському суді самого вижа з листом його зізнання: «и поставил того вижа Лукяна и листъ его вижовый полжилъ»⁹⁰. Комісарські судді з руки Ружинських відкинули цей факт і король переніс справу з вимогою, аби староста поставив на наступному засіданні «людей добрих», при яких виж вручав «отрочоний лист» (про перенос комісарського суду. — *В. П.*). На наступному засіданні від 28 березня 1547 р. Кошерський зміг пред'явити лише лист цих свідків, які особисто не прибули, пояснюючи королю свій неприїзд до суду військовою службою і ні словом не зачіпаючи суть справи, що змусило короля винести вирок на користь князів Ружинських. В цьому прикладі можна побачити реальну силу виживства на судовому процесі. Само по собі зізнання вижа, як письмовий документ⁹¹, ще нічого не вирішувало (у разі неприйняття стороною його правдивості) і потрібна була особиста присутність вижа на суді. Третьою складовою вичерпного доводу, у разі недовіри до вижа, було свідчення «людей добрих — віри гідних». Згідно з Статутом ВКЛ 1529 р. (Слуцький список), виж у таких

випадках повинен був спиратися на «стороню, людей добрих»: «если бы ся видело которой стороне, абы виж инак светчил, нижли поведил, тогда виж повинен будеть тою стороною себе подпирати, которую при себе мел, иж так было» (Розд. 6, арт. 35). Зізнання вижа, як елемент писаного права, витісняючи інститути присяги і усних свідків — «людей добрих», утверджується у формі *документу* (випис з замкових книг). Згідно з писаним правом станового суспільства «він вважався за ліпший доказ, ніж свідки, не кажучи вже про власну присягу»⁹².

В правовому аспекті зізнання вижа належало до скаргового процесу публічного (явного) звинувачення⁹³. Оскарження відбувалося в усній формі перед урядником, яке протоколювалося і заносилося до судових книг або, записане на місці панським дяком, привозилося на уряд. Власне, оскарження ініціювало наймання вижа. Текстуально, як запис висловлювань, скарга сторони і зізнання вижа відбивали контрадикторний спосіб судочинства. Мається на увазі протоколювання спору сторін перед судом у формі запитань і відповідей. Такий діалогічний характер побудови тексту був своєрідною структурою урядового запису у сфері публічних звинувачень, доказів, слідства і суду. Ця структура оформлює і зізнання вижа, який на процедурах обсилання-опиту, в панських маєтках, опитує звинувачену сторону про причини заподіяння шкод чи предмет спору.

⁸⁹AS. — Т. IV. — S. 491.

⁹⁰Ibid. — Т. IV. — S. 491.

⁹¹Щоправда, залишається неясним, чи «лист вожового сознания», який фігурує у цій судовій справі, є самостійно складеним актом чи його було подано у формі випису з замкових книг. Можна припустити перший варіант, адже на випис завжди вказувалось спеціально.

⁹²Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. — Warszawa, 1998. — S. 174.

⁹³Ibid. — S. 164.

«Зізнання» вижа як текст: способи фіксації

Типова формула урядового запису виживства — «до книг тыми словы сознал, иж...» мала би вказувати однозначно на усне свідчення вижа на уряді. Співставлення двох виживських зізнань від 22/ХІІ 1558 р. (випис із урядових книг луцького біскупа Януша Андрюшевича та випис із луцьких замкових книг) виявило той факт, що початковий текст «зізнання» складався не тільки через усне свідченням і не обов'язково на уряді. У цих виписах павловицький урядник князя Романа Сангушка оскаржував підданих пана Гулевича за сусідський наїзд та побиття князівських селян. Коли луцький біскуп проїздив через цей маєток князя, то урядник звернувся до біскупа з проханням надати свого служебника (не названого навіть вижем) для огляду шкод: «Сдучи намъ тыми часы с Подьяшя до замку нашего Торчинского на Волын через имене его млсти князя Р. Ф. Сагушковича, старосты житомирского, Павловичы, врядникъ его млсти павловичский, Андрей Иванович, жаловал и повѣдил перед нами...»⁹⁴ На той же огляд шкод урядник запросив вижа і з луцького замку, оскарживши наїзд перед луцьким підстаростою: «Пришедши перед мене, Михайла Ивановича Ощовского, подстаростего луцкого, врядникъ его млсти князя Р. Ф. Сагушковича павловичский, Андрей Иванович, жаловал и шповедал передо мною»⁹⁵. Порівняймо фрагменти двох зізнань:

Михайло Кушля —
служебник луцького
біскупа. 22 грудня
1558 р. Павловичи

Вижа замку луцького — Яцко Тимоха Гуляницький,
боярин господарський. 22 грудня
1558 р. Павловичи

«...намъ поведиль: на «...и поведил, иж дей Яцку Сучаку двѣ раны напервей видел есми на кривавых пробитых и Яцку Сучаку две раны сам дей з бою великого кривавых, пробитых и увесь штек, а в Луца сам дей з бою великого Гуцевича рану в челѣ увес штек, а в Луца Гумечом протятую, а тры цевича [рану в челе] мѣбитыхъ, якож дей на он чом протятую, а три бичас Василей Гулевич тых и тот дей шт веливряднику князя Романого бою шпух, якож ву, Андрѣю Ивановичу, дей на он час Василей повѣдил тым обычаемъ, Гулевич служебнику иж дей подданье пана князя Романову, Андсвоего холопицкие шт рею Ивановичу, повеконей и шт сена, кото дил [тым] обычаем, иж рые были шни побрала, дей подданье пана твое штбъгли»

его холопицкие от коней и шт сена, которые были шни побрала [штбъгли]»

Очевидно, що ці типові фрагменти «зізнань» ідентичні, що не можна приписати ні вижам, ні замковим підпискам, які їх заносили до книг. Тоді доводиться бачити у подібних свідченнях роботу постраждалої сторони, яка підготувала відповідний текст для запису у врядуванні книги луцького біскупа та луцького старости. Цей приклад, здається, має вказувати на звичайну практику фіксації правопорушень, що провадилась в маєтках власними силами — князівсько-панськими урядниками і дяками. Ба, більше того, така фіксація була обов'язковою по закону, виступаючи у скаргах під назвою «реєстри шкод». Майже кожна скарга про майнові збитки містить типову формулу (клаузулу) про «реєстри шкод», складених стороною для судового позову: «...и инших немало речей побрала, которых дей всих шкод на тот

⁹⁴AS. — Т. VII. — S. 44–46.

⁹⁵Ibid. — Т. VII. — S. 46.

час поделаних реєстръ меновитє написаный в себе маю и часу потреби на праве его положить и ѿ то мовити хочу»⁹⁶. Деякі випадково збережені реєстри шкод, занотовані потерпілою стороною, показують, що їхній зміст автентичний до змісту «жалоб-оповедань» замкових книг. Ось, наприклад, «Реєстръ кривдъ и шкод, которыи стали ся людем князя его млсти (Романа Сангушковича. — *В. П.*) павловицким и уймицким от врядников пана Василевых Затурецкого (Василя Гулевич. — *В. П.*)»⁹⁷. Його текст, якщо не зважати на відсутність вступних та заключних канцелярських формул записів замкових книг, дуже близький до типової «жалоби оповеданя» чи «вижового сознания»: Врядник твердинский, Федко, перенемшы людей павловицких на добровольной дорозе, Федца Пожарка збил, змордовал, клячу з возом с хомутом взяв, две мацы овса [тощо]»⁹⁸. Реєстри фіксували наслідки правопорушень: збитки, шкоди, втрати, і, як доказ, використовувались спочатку при обсиланні сторони про відшкодування, а потім, у разі відмови, ставали підставою оформлення судового позову від старости: «князь Богущ Дмитрович Любецкий, списавши на реєстръ кривды и шкоды подданных своих и с тым же реєстром посылал служебника своего, пана А. Хмару миловишского, зо мною вижом врядовым из людми сторонними до пани...» (1563 р.)⁹⁹. Реєстр міг оформлюватися і як оскарження потерпілих селян перед вижем на місці нападу («оказовання»): «тамъ же люди мосорские, зышодчися, ѿповедали мне (вижу. — *В. П.*) меновитє шкоды свои,

што на тот часъ з дому в кого взято, напервей» [далі перелік шкод] (запис від 28/VII 1564 р.)¹⁰⁰. Реєстр, як правовий доказ, фігурував у тексті судового позову луцького старости: «...которых же (пограбованих. — *В. П.*) речей он (позивач. — *В. П.*) реєстръ в себе маеть» (Позов луцького старости князя А. М. Сангушковича Кошерського від 8/VI 1543 р.)¹⁰¹. Згадка реєстру у скарзі чи позові належала нараційній (*narratio*) клаузулі тексту, відсилаючи до ширшого переліку шкод. Ян Адамус відмітив близький зв'язок скарги з реєстром шкод, підкреслюючи той факт, що цей зв'язок був досить вільний і подавався у різних співвідношеннях¹⁰². Це непрямо доводить наше припущення про те, що зізнання вижив про огляди шкод і поранень часто-густо були не усним свідченням по пам'яті, а переоформленням реєстру шкод. Зрозуміло, це ніяк не виключає зізнання, справді записані на замковому уряді по пам'яті, зі слів вижа, а лише вказує на один із способів його фіксації. Таким чином, поряд з діалогічною побудовою зізнання вижа (у формі запитань і відповідей), реєстр шкод становить другий спосіб оформлення виживства.

Окремою текстологічною проблематикою, яка не входить у наше завдання, є порівняння заяви-скарги та зізнання вижа, що змогло би детально показати залежний характер зізнання від заяви. Зустрічається або дослівне наслідування, або скорочений переказ, або розлога деталізація заяви-скарги. Вкажемо також на досить рідкісні випадки, коли в записі

⁹⁶ЦДДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 5. — Арк. 3 зв.

⁹⁷AS. — Т. VII. — S. 42.

⁹⁸Ibid. — Т. VII. — S. 42.

⁹⁹ЦДДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 5. — Арк. 65.

¹⁰⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 162–164.

¹⁰¹AS. — Т. VII. — S. 363.

¹⁰²Adamus J. O wstępnych actach procesu litewskiego... — S. 262.

скарги текст виживства опускався повністю: виж лише підтверджував заяву без власного свідчення: «который (виж. — *В. П.*), так же пришедши на врьяд до книг замку луцкого очевисто вызнал, иж он при всей той справе [...] былъ и то все такъ достаточне оповедаль» (29/XI 1565 р.; 8/XII 1565 р.)¹⁰³. Скорочений варіант: «тыми ж словы созналь» (20/VI 1564 р.)¹⁰⁴. Хоча є приклад того, що підтвердження вижем заяви без запису його зізнання не вважалося «вижовим сознанем». За скаргою 11/VIII 1562 р. князя І. Ф. Чорторийського, земська підскарбина Федора Андрійовна княжна Сангушковна дозволила своєму бояринові стягати мито на спірній дільниці дороги, а також ловити рибу у ставках князя. Виж — старостинський слуга, брав участь в обсиланні звинуваченої сторони та опиті жуковського урядника підскарбиної. На уряді, «ставшы передо мною (справцею луцкого староства А. Русиним. — *В. П.*) очевисто тыми ж словы (виж. — *В. П.*) водле писаня его млсти кнзя Ивана Чорторийского сознал, иж врьядник [...] таковой отказ вчинил, яко ест в листе его млсти описано»¹⁰⁵. Цей запис було оформлено, як «жалоба-оповедане», без формули «вижово сознане»: «А так я тую жалобу оповедане до книг замковых записати казал». Свідчення вижа на своєму уряді завжди подається осібно від інших свідків, навіть, якщо він свідчить разом з вижем іншого замку. Останній в таких випадках виступає разом з сторонніми свідками: «якож то и виж врьяду кремьянецкого Григорей Загорский и люде сторонние тыми ж словы сознали», було

записано після зізнання луцького вижа (28/V 1564 р.)¹⁰⁶. Як помилкові слід розглядати випадки, коли в заключну формулу запису після тексту виживства не вписувалась формула «сознане вижово», як, наприклад, в записі від 28/I 1566 р.¹⁰⁷, хоча відсутність прямої мови вижа не перешкоджала оформлювати запис як «зізнання» — (20/VI 1564 р.)¹⁰⁸.

Сприйняття вижив на процедурі

Виживство, як елемент публічно-правової процедури, несло в собі не тільки ознаки органу влади (репрезентація замкового уряду), але й всі особливості приватної панської служби. Слід пам'ятати, що публічно-правова процедура постає у звітах урядового свідка крізь призму інтересів сторони-заявника: виж свідчить на користь того, хто його наймає, він лише підтверджує скаргу. Тому не дивно бачити, що виж на процедурі сприймається, не тільки як представник замкового уряду, але й як слуга під опікою сторони-заявника. І, навпаки, супротивна сторона бачить у вижах не тільки представників органу влади, але й найманих суперником слуг, як ворожий прояв сили. Зрозуміло, що не могло існувати загальноусталеного сприйняття виживства, зважаючи на множинність правових процедур та ситуативність міжособових стосунків. До того ж, специфіка джерел (урядова реєстрація правопорушень) висвітлює переважно неправові вчинки, а не особисте ставлення учасників конфліктів. Самі факти виживства формалізовані з точки зору належного проведення процедури. Лише

¹⁰³ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 410; 419 зв.

¹⁰⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 115.

¹⁰⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 167.

¹⁰⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 83.

¹⁰⁷Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 24 зв.

¹⁰⁸Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 113–115.

в непрямих, контекстуальних згадках, правнича мова джерел доносить якісь несподівані повороти подій, здатні вказувати на сприйняття процедур і виживства.

Виживство, як метод комунікації в приятельських стосунках шляхтичів, було категорично неприйнятним. Це могло призвести до краху довіри, як у випадку з поручительством В. Витонизького, який за посередництвом братів Дрозденських, як «умоцованих», збирався викупити у П. Костюшковича батьківський маєток Зубильне. 12/VI 1561 р. на ім'я братів було оформлено «лист поручоний» з правом викупу маєтку, однак Дрозденські не отримали текст угоди про викуп, «яким обычаем оное имене Зубилно окупили»¹⁰⁹. Саме ця обставина спонукала одного з братів узяти з луцького замкового уряду напоминального листа і вижа, аби нагадати В. Витонизькому, що вони не можуть виконати своє доручення, не маючи «постановеня» про викуп: «без вѣдомости и листу его в тоє имене Зубилно вѣхати несмѣть». При врученні напоминального листа В. Витонизький по-суті скасував повноваження умоцованих ним братів через те, що вони з'явилися в його маєтку з вижем: «Заправды, иже-м тобѣ за прозбою твоєю слюбил лист (умоцований. — В. П.) дати, але кгда ж мя так з вижами врядовыми в том набегаеш, я тобѣ листу (про викуп з застави. — В. П.) не дам»¹¹⁰. В приватно-правових актах застави маєтків під позику грошей виж фігурував в тих розділах угоди, де оговорювалася санк-

ція за несплату позичених грошей (ув'язання в маєток): «без кожного права, толко ѡземши вижа з уряду Луцкого, мел у двор красноселский войтовский, у 20 служоб людей, въ имену его [...] увязати» (28/V 1564 р.)¹¹¹. В таких випадках дворянин і виж могли бути взаємозамінні: «увязаня в дворища совито (удвічі більше. — В. П.) перед дворянином господарским або перед вижом которого колвек уряду, который пан Котовский мети может» (17/IX 1565 р.)¹¹². З часу прийняття Другого Статуту ВКЛ 1566 р.¹¹³ та запровадження уряду возного, вижі недовгий час фігурують нарівні з возними: санкція ув'язання в маєток на вибір — з вижем або возним (21/VII 1567 р.)¹¹⁴. Очевидно, що в приятельських стосунках ув'язання з вижем не фігурувало. Про зростання значення вижа в односторонніх процедурах свідчить його участь при складанні тестаментів волинських магнатів і шляхти. Щоправда, це рідкісні випадки: на кожний рік протягом 1561–1567 рр. не більше одного-двох разів (в межах Луцького повіту), за виключенням (?) 1562 р. (видрані записи за 3,5 міс.), 1566 і 1567 рр. (запровадження возних)¹¹⁵. 14 і 21 листопада 1564 р. виж Михайло Горяйн — замковий слуга з красносільських бояр, був у Грицьковичах («Гриковичох»), при записі останньої волі вдови князя А. Ф. Збараського княгині Барбари Павловни з Ухан. В тексті тестаменту було спеціально зазначено, що він складався «при вижу замку господарского Луцкого, умыслне

¹⁰⁹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 120.

¹¹⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 120 зв.

¹¹¹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 83 зв.

¹¹²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 303.

¹¹³Прийняття Статуту датується 1 березня 1566 р.; його запровадження у луцькому повіті — 9 вересня 1566 р. (Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 357.); перші возні у Луцькому повіті були обрані у березні 1567 р. (Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 9. — Арк. 132, 145 зв., 166, 211 зв.)

¹¹⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 9. — Арк. 319.

¹¹⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 124 зв.; спр. 5. — Арк. 190 зв.; спр. 6. — Арк. 140 зв., 287; спр. 7. — Арк. 161 зв., 444.

ку тымъ правамъ взятымъ, пану М. Горяину»¹¹⁶. Відмітимо нехарактерне для цих бояр іменування «паном», яке ніколи не вживалося на уряді при наданні на виживство.

В процедурах опиту-обсилання супротивної сторони присутність вижа поряд з панськими слугами, які чинили опит, була найменш бажаною. Супротивна сторона, зрозуміло, намагалась уникнути зустрічі з вижем, вирішуючи справу безпосередньо з панськими слугами. Так, при обсиланні М. К. Дорогостайського вижа не було допущено до світлиці, а тільки служебника луцького і острозького владики М. Жоравницького, посланого з'ясувати причини захоплення («взяття в моц и держання») маєтку Щелепин, яке було в держанні боярина владики. Назустріч обсиланню дружина Дорогостайського вислала свого «хлопца», «росказуючи тому посланцу владыки его млсти Сестрену одному ити до себе въ светлицу и он до нее пошол, а мене, вижа, до себе не пустила», — було зазначено в зізнанні (6/IX 1566 р.)¹¹⁷. Те, що сторони могли домовлятися, залишаючи вижа осторонь, підтверджується ходом гучної справи про вбивство 4/IX 1564 р. князя Ярослава Федоровича Сангушковича¹¹⁸. Його брат — житомирський староста князь Роман, в погоні за підозрюваним у вбивстві Валентієм Желехом (згадується як королівський дворянин), з представниками замкового уряду 17 вересня при-

був з обсиланням до Бородчич — маєтку М. Ф. Мишки Варковського, де переховувався Желех. Цікаво, що крім звичного вижа, на процедурі був навіть підстароста Андрій Русин, однак спочатку князь Р. Сангушкович сам вирішив просити у Мишки видачі підозрюваного, залишивши урядника, вижа і свідків («людей добрих») на дворі¹¹⁹.

Тривання виживства вимірювалося не тільки присутністю на самій процедурі, зафіксованій письмово. Слід враховувати приїзд вижа у маєток сторони-замовника, перебування у ньому, як підготовку до процедури, і, врешті, повернення на замковий уряд для освідчення. Для фіксації правопорушення ці моменти не грали якоїсь суттєвої ролі і не ставали предметом запису, хіба що у тих випадках, коли вони впліталися у тканину чергових правопорушень. З запису 27/VI 1561 р. дізнаємося, що Василь Гулевич особисто обвів вижем вівсяні поля в Баїві, отравлені вісьма волами п. Яцка Русина. За звичай, воли були захоплені і приведені в маєток (частина Баїва, належна В. Гулевичу) до відшкодування потрави. Однак двірські слуги Я. Русина були послані потай відібрати волів, що трапилося саме під час обіду, де снідав і виж, який зауважив: «и кгдаж есмо, будучи в дворе пана Гулевичовом, обѣдали, в тот час два парубки дворные пана Русиновы... выкрали воли зь загороды»¹²⁰. Відношення до вижа з боку

¹¹⁶ Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 288.

¹¹⁷ Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 340 зв.

¹¹⁸ AS. — Т. VI. — S. 231–288; Див. також: Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 433.

¹¹⁹ AS. — Т. VI. — S. 232 («Лист вызнаный» луцького підстарости А. Русина, виданий на прохання кн. Р. Сангушковича, який відтворює його запис-«поволення» над трупом убитого брата при його похованню в Краснослівському монастирі. Оригінал цього запису кн. Р. Сангушковича: ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 210–212 (запис від 17 IX 1564 р.). Надруковано з оригіналу випису з замкових книг: AS. — Т. VI. — S. 237–239.

сторони, яка його наймала, ретроспективно підтверджується відношенням до возного. Унікальний приклад цього — інструкція полонському уряднику князя Р. Ф. Сангушковича, складена самим князем бл. 1/IV 1567 р.¹²¹ В останньому, 24-му пункті цієї детальної «науки», уряднику давалось розпорядження щодо возного, власне щодо його винагороди: «Возному повѣту Слонимского маєт быти плачоно каждого року по чотыри копи грошей, по чотыри локти сукна лунского або по шести локот сукна мишенского» (в еквіваленті двох кіп грошей. — *В. П.*)¹²². Очевидно, що така оплата не має нічого спільного з законодавчою нормою (один гріш помильного). Ба, більше того, в інструкції мається на увазі персонально один возний, а не будь-який, хто з'явиться на виклик, що однозначно вказує на традиційне виживство, коли одна й та ж особа вижа «ексклюзивно» закріплювалась за крупними магнатськими маєтками.

Трапилась також пряма згадка про те, як вижа залишили ночувати у панському дворі, не встигнувши за день провести огляд «фороби». Це, уже описаний Орестом Левицьким казус¹²³, коли королівський дворянин прибув оглядати стан здоров'я Ганни Монтовт у дворі її чоловіка князя Василя Сокольського перед викликом до королівського суду: «и едши в князя Сокольского хлѣба, пошол (дворянин. — *В. П.*) до господы своеѣ для ночлега на сѣло, а потом на завтриѣ,

в четверг, пан дворянин до двора князя Сокольского для отискания вижа своего, на то ему приданого, Матфея Ширѣя, пришоль» (4/I 1565 р.)¹²⁴.

Чи повертався виж до замку один? Навряд чи, оскільки до запису заяви він опікався стороною, як власний слуга, на якого можуть напасти по дорозі. В зізнанні вижа від 28/VII 1562 р. читаємо: «и кгдаж єсмо вчорашнего дня з урядником четвертенским тут до Луцка для вызнания и до книг записания ехал, споткал нас на дорозе боярин...»¹²⁵. Або, наприклад, слова Марини Сенютині (народжена Олехновна Борзобогата) в її скарзі: «Я дѣй потом назавтрѣе в субботу посылала єсми врядника своего Елхимца поспол з вижом володимѣрским и з людьми сторонними... до замку господарского володимирского, кгвалтъ и зранення слуг своих записовати» (5/VII 1562 р.)¹²⁶. Так само немає прямих вказівок на тривалість перебування вижа в панському маєтку. Очевидно, що це залежало від тривалості самої процедури, яка, включно з дорогою з замку до панського маєтку (якщо виживство не проходило у межах міста чи на уряді), вбирала не один день. Коли п. Юрій Драгоєвич Корват, лікар дружини князя Івана Чорторійського, у пошуках вкраденого сина опитував луцького міщанина Ф. Степановича, який бачив його сина під час свого виживства у Яна Монтовта Коблинського, він (колишній виж Ф. Степанович) заявив на уряді, що «будучи мнѣ приданым вижомъ... мешкал єсми у него

¹²⁰ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 165 зв.

¹²¹AS. — Т. VII. — S. 119–120: «Наука урадникови моему полонскому, яко ся во всемъ справовати маєт». (Полонський двір знаходився у білоруських маєтках князя).

¹²²Ibid. — Т. VII. — S. 120.

¹²³Левицький О. Ганна Монтовт // На переломі. Друга половина XV — перша половина XVI ст. (Історія України у прозових творах та документах). Упорядник і автор передмови Русина О. В. — К., 1994. — С. 115–118.

¹²⁴ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 4.

¹²⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 154.

¹²⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 136 зв.

(Яна Монтовта. — *В. П.*) тыйден осени прошлое» (1566 р.)¹²⁷. Зрозуміло, що позапроцедурні моменти, пов'язані з підготовкою до процедури, залишались за бортом урядового запису. Під запис потрапляли обов'язкові моменти процедури, які є темою окремого дослідження.

Форми виживства

Розглянемо форми виживства, які ініціювалися сторонами. Виділяються такі форми: а) надання вижа «на всі справи»; б) спільне виживство від різних урядів; в) виживство на службі королівського дворянина.

А) Особливість вижа «на всі справи» полягала у його перебуванні в панському маєтку під час тривалих конфліктів. Сторона замовляла його з розрахунком аби виж став самовидцем протиправних дій, а не просто оглядав наслідки шкод: засвідчити саме правопорушення безпосередньо під час його скоєння (збройні напади на маєтки): «к тому жебы тот виж при них час который змешкал для оказования и обвожєня кривдъ»¹²⁸, — зазначалося в заяві Борзобогатих Красенських, які очікували напад з Бородчич від М. Ф. Мишки Варковського (вижа було узято з уряду 27/VII 1565 р., напад стався 30 липня і лише 6 серпня виж повернувся на уряд). Факт безпосередньої присутності вижа при збройному нападі зазначався особливо: «который виж при том был и на тот квалт смотрел» (28/VII 1565 р.)¹²⁹. Ця форма однозначно дублювала аналогічне призначення королівських дворян. Останні, як правило, викликалися з королівського двору можнов-

ладцями — потужними волинськими князями і панами. Такі послуги мали коштувати не дешево і тому шляхтич середньої руки звертався до повітового уряду. Іншою рисою цієї форми була збільшена тривалість перебування вижа у маєтку — доки не мине небезпека або не станеться збройний наїзд. Унікальність цієї форми характеризується тим, що з 1340 виживств за 1561–1566 рр. на всі справи виж надавався лише дев'ять (!) разів, що відображено у табл. № 7.

Б) Як і попередня форма, спільне виживство від різних урядів знаменувало неабияке значення події-процедури («рок», «довод квалту», «увезанє») для сторони-організатора процедури. Прагнення максимально привернути увагу і зафіксувати подію в урядових книгах сусідніх королівських замків чи інших урядових книгах могло бути здійснене тільки через виживство. Удільна вага цієї форми виживства більша за попередню. В записах луцьких замкових книг зафіксовано відповідно в 1561 р. — 9; 1562 р. (без записів за 3, 5 місяця) — 4; 1563 р. — 7; 1564 р. — 8; 1565 р. — 12; 1566 р. — 8 спільних виживств. Як бачимо, в середньому їхня чисельність дорівнює одному разу на один-два місяці. Це досить сталий показник — без різкого щорічного зростання порівняно з загальною масою виживств (див. табл. № 6). З усієї маси спільних виживств — 48 (можна додати 4 умовних виживства за 1562 р., тоді загальне число приблизно становитиметь 52) зафіксованих в зізнаннях луцьких виживів, подвійних виживств було 37, потрійних — 10. Співвідношення між господарськими замками Волині буде таким (зрозуміло, що

¹²⁷Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 9. — Арк. 233.

¹²⁸Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 230 зв. — 233.

¹²⁹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 230 зв.

луцькі вижі присутні на всіх процедурах): Володимир — 25; Кременець — 14 разів надав своїх вижив на спільне виживство. Це значить, що зізнання, зафіксовані в луцьких замкових книгах, були також записані і в цих сусідніх замках, книги яких до 1566 р. не зберіглися або зберіглися фрагментарно (Кременець). Ковельські вижі мали свідчити до своїх книг: запис від 28/IV 1564 р.¹³⁰; 12/XI 1565 р.¹³¹. Берестейські вижі брали участь у процедурах 7 та 12/XI 1564 р.¹³² Центральну владу представляли вижі віленського воєводи М. Радивиля: запис від 22/XI 1561 р.¹³³ та 7/VII 1564 р.¹³⁴. Спільне виживство не обмежувалося залученням замкових (господарських) урядів. У справах дотичних луцьких міщан і купців брали участь «верные присяжники от лантвойта и бурмистров места Луцкого»: запис від 26/II 1565 р.¹³⁵; лантвйт самостійно також міг надавати вижа: запис від 1/VI 1566 р.¹³⁶. Все залежало від того, хто ініціював і провадив процедуру (король, шляхтич, міщанин, єврей) і чиєї юрисдикції (присуду) вона торкалася.

В) Як правило, при дворянині виж освідчував подання королівських листів (заручних, напоминачальних, позовних) та ув'язання за судовим вироком чи санкцією угоди (грошові позики, застави). Очевидно, що намісницька (урядова) ланка верховної влади (замковий уряд, як орган влади та виж, як урядовий / офіційний свідок), дублювала структуру верховної влади: великий князь / король — господарський дворянин (слу-

га). В листі Жигимонта Августа своєму дворянині пану Петру Семашко, наданого вижем за скаргою князя Кузьми Заславського на Беату Острозьку (28/X 1547 р.) міститься такий наказ: «прото приказуемъ тебе, ижбы еси [1] вижом на вси sprawy его был и [2] права за листы нашими доводил и от кого бы ся ему и именямъ и подданым его кривда деяла, штобе тебе, вижу, оказывано. [3] А будет ли иных от кого ему кривда, позывати перед нас. [4] Того бы ся пригледал и то сознаниемъ своимъ справедливо перед правом оповедал. [5] А ведже на всех справах его будучи, справовал ся бы еси водле обычаю права и Статуту земского»¹³⁷. Ця інструкція демонструє, як верховна влада поєднує в одній особі судові повноваження дворянина з виживством. Надається не тільки право позивати до великокнязівського суду, але й функція судді («права за листы нашими доводил»). Тут виживство — *одноразове* призначення володаря-судді. Паралельний приклад зі сфери старостинської юрисдикції луцького старости, який надсилає листа і господарському дворянину і своєму вижу водночас: «От князя Федора Михайловича Чарторыского, старосты луцкого. Дворенину господарскому пану Грицьку Федоровичу, што еси дан дворенином архимандриту жидичинскому Варсонофью от господаря его милости до князя И. В. Масальского, а служебнику нашему Грицьку Рибе, што еси дан от нас, ото врядовника господарского, ...вижем доежчати о всяких справах архимандритовых до князя И. Масальско-

¹³⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 67 зв.

¹³¹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 375.

¹³²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 249, 262 зв.

¹³³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 249.

¹³⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 6. — Арк. 130 зв.

¹³⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 39.

¹³⁶Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 170.

¹³⁷AS. — Т. IV. — S. 556.

го» (бл. 1537–1541 рр.)¹³⁸. У даному випадку, проміжна старостинська юрисдикція («врядовник господарский») діє за наказом великого князя розглянути справу жидичинського архімандрита. У попередньому призначенні від великого князя функції дворянина і вижа були сполучені в одній особі П. Семашка (цього вимагав статус скаржника, незалежного від повітового присуду), але на рівні повітової юрисдикції ці функції персонально розмежовані — староста лише додає вижа для наперед призначеного дворянина. Дворянин, як слуга великого князя, фігурував у всіх можливих призначеннях в судово-адміністративній сфері: як дільчий суддя в поземельних спорах¹³⁹, як виж¹⁴⁰, як діцький¹⁴¹ (ув'язчий).

В записках луцьких замкових книг 1561–1567 рр. трапилось лише чотири факти, в яких дворянин надавався в ролі вижа, причому від різних урядів. Королівський дворянин Іван Адамович вижем від підстарости луцького замку Бориса Сови брав участь в ув'язанні частини Привередова (19/IX 1561 р.)¹⁴². Майбутній луцький замковий писар Федір Русин був присутній вижем, приданим від віленського воєводи М. Радивила на ув'язання в маєток за його судовим вироком (22/XI 1561 р.)¹⁴³. Дворянин Іван Бурий (Горайн) на виживстві від короля, приданим «на всі справи» жидичинському архімандриту, вручав королівський (напоминальний — ?) лист чернчегород-

ському державці Ф. Фальчевському (8/VI 1562 р.)¹⁴⁴. Іван Богухвал — «виж з двора господарського» за листом двірського маршалка Остафія Воловича вручав чотири (!) королівських позова Михайлу Мишці Варковському за скаргами вдови луцького ключника Олехна Яцковича Борзобогатого Красенського Марини Федорівни (24/XI 1565 р.)¹⁴⁵.

Королівський дворянин при виконанні свого доручення в якомусь повіті, міг мати при собі листа на отримання вижа з повітового уряду. В записі королівської канцелярії (Литовська метрика) про спорядження дворянина королеви Бони Григорія Андрієвича, були зазначені супровідні листи для виконання його завдання по розшуку «шкідників». Дворянин мав розслідувати справу (1541 р.) про крадіж «товаровъ у купцов цара турецкого», на що він отримав три листи: 1) до всіх князів і панів ВКЛ; 2) «до наместника новгородского (Вінницький повіт. — В. П.) о вижа, о сторону и о помоч»; 3) лист «подводний»¹⁴⁶. Правове значення вижових листів виражалось у тому, що їх зберігали серед власницьких документів в судових справах. Під час нападу слуг Мишки Варковського на галичанський двір Борзобогатих Красенських (29/IX 1565 р.) було вивезено їхній «архів», серед документів якого містився «лист короля его млсти вижовый до дворянина» у справі порубіжних спорів між Галичанами і Бордичичами¹⁴⁷.

¹³⁸ІР. НБУ. — Ф. 11, спр. 22613. — Арк. 4 — 4 зв.

¹³⁹Lietuvos Metrika (1528 — 1547)... — S. 48 (№ 39) [1528 р.].

¹⁴⁰Ibid. — S. 34 (№ 18), s. 47 (№ 37), s. 49 (№ 41) [1528 р.].

¹⁴¹Ibid. — S. 48 (№ 39), s. 50 (№ 43) [1528 р.].

¹⁴²ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 205 зв.

¹⁴³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 3. — Арк. 249.

¹⁴⁴Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 4. — Арк. 115 зв.

¹⁴⁵Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 389–392.

¹⁴⁶Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522 — 1552). Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў да друку і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. — Менск, 2000. — № 85.

¹⁴⁷ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 315 зв. (згідно з поданим до запису реєстром привілеїв

Таблиця 2 демонструє чисельність записів, ініційованих дворянами на Луцькому замковому уряді в 1561–1566 рр. В межах кожного року (замкової книги) вказано скільки дворян діяло за участю вижа і без нього у співвідношенні з загальною кількістю виживств. Як впливає з таблиці, записи, ініційовані дворянами, становили близько 10 % від загального числа виживств (1340).

але й змінює їхній характер згідно з новими суспільними реаліями, зокрема з утвердженням шляхетського стану. Ознакою писаного права є обов'язок письмової фіксації правової дії, у зв'язку з чим і розглядається виживство. Буква документу стає відліком законності речей, права власності на землю, міжособових стосунків тощо. В процесі утвердження привілейованого стану, вижив-

Таблиця 2. Виживство на службі королівського дворянина (згідно з записами луцьких замкових книги)

Роки	Дворянин з вижем (кількість записів-процедур)	Дворянин без вижа (кількість записів-процедур)	Загалом записів за участю дворян	Загальна чисельність виживств за рік
Грудень 1560	—	1	1	15
1561	12	5	17	179
1562	11	5	16	137
1563	22	6	28	176
1564	22	4	26	234
1565	17	11	28	264
1566	19	3	22	310

Класифікація публічно-правових процедур

Тепер зрозуміло, що виживство — інструмент запису і узаконення публічно-правової процедури, як елемент писаного права. У цій функції виживство було свідченням самої процедури про себе у тому сенсі, що «сознанє вижово» є, по суті, єдиним джерелом дослідження публічно-правових процедур. Порядок їх проведення, з часу запровадження станових привілеїв, усе більше обумовлювався вимогами писаного права — земськими привілеями, приватними імунітетами данин, врешті Статутом ВКЛ 1529 р. Право отримує письмовий характер свого функціонування. Воно не просто встановлює порядок проведення процедур, надкодовуючи звичаєві норми,

ство входить у сферу його компетенцій (вижа може надати тільки пан/урядник), як інститут узаконення правових дій. Відтак, з погляду публічно-правових процедур, виживство стає способом їх класифікації. Очевидно, що другим принципом класифікації може бути територіальне обмеження, згідно з повітовим устроєм, в межах якого розповсюджував свою юрисдикцію замковий уряд. Луцькі замкові книги, збережені у повному обсязі з 1561 р., дозволяють провадити такі дослідження.

Якими ж можуть бути критерії класифікації? Публічно-правові процедури за участю вижа, пов'язані з утвердженням права власності або освідченням правопорушення. Саме ці імпульси спричиняли застосування права; їх то і можна узяти за принципи класифікації проце-

дур. Відтак, згідно з відношенням до права, можна виокремити *сферу правопорушення*, а також *сферу правонаступництва*. З усіх зареєстрованих процедур луцьких замкових книг 1561–1566 рр. сфері правопорушення відповідають: а) «огледання», «обвоження» — огляд тілесних та обвід майнових шкод; б) «обсилання», «навпоминання», «позивання» — нагадування про відшкодування, вручення урядових листів (за термінологією Ян Адамуса це «вступні акти судового процесу»); в) слідчо-пошукові заходи: викриття селян-втікачів, викраденої худоби («застання», «личковання»), ув'язнення (арешт) злодіїв; г) судові «роки» (сесії) інших судів: комісарського, приятельського, панського (домініального),

війтівсько-лавничого (магдебурзького). Сфері правонаступництва відповідають: д) «увезання» — уведення у володіння маєтком/майном, як правило, за судовим вироком або, як санкція за несплату боргу; е) юридично-майнові угоди: купівля-продаж, застава, заповіт, а також інші двосторонні угоди, визначені через «рок». Наведена тут таблиця 3 не претендує на вичерпну класифікацію процедур, що фіксувалися в луцьких замкових книгах в 1561–1566 рр. Це лише попередня спроба окреслити малодосліджену тему. По-перше, відкритим залишається питання про науковий спосіб визначення процедур, про їх функціональне призначення, ініціювання і розв'язання. Виживство не є тотожним про-

Таблиця 3. Публічно-правові процедури за участю вижив Луцького замкового уряду в 1561–1566 роках

№	Типи публічно-правових процедур (луцькі замкові книги)	1561	1562	1563	1564	1565	1566
Сфера правопорушення							
1	Огляд тілесних поранень («огледанє ран»)	48	37	53	66	58	84
2	Обвід шкод («обвод кгрунту; кгвалту дому»)	24	29	24	56	59	59
3	Спільно № 1, 2	26	14	33	26	48	29
4	Огляд хвороби («огледанє форо-бы»)	4	1	1	5	8	1
5	Опит, обсилання сторони	33	22	25	56	70	70
6	Вручення листів (заручні, напомиральні, позови)	58	21	35	44	52	67
7	Судовий «рок» (засідання) панського, приятельського, війтівського судів	5	—	2	15	7	12
Слідчо-пошукові процедури							
8	Розшук селян-втікачів («застання збегов»)	—	2	1	—	1	1
9	Розшук худоби, вкрадених речей	—	—	—	1	2	5
10	Арешт, допит в'язнів, катування	—	—	—	—	6	—
Сфера правонаступництва							
11	Заповіти («тєстаменти»)	—	—	1	2	2	—
12	Ув'язання в маєток («увезанє»)	18	5	12	7	19	20
13	Сплата боргу на «року», торгова угода	1	4	6	4	3	3
14	Опис майна, опікунство	1	2	—	—	1	3

цедурі, а тільки спосіб її оформлення. Урядовий запис правопорушення часто-густо містить в собі поєднання двох-трьох процедур, які виконувала сторона, як до приїзду урядового свідка, так і в його присутності. Тому кількість виживств завжди менше кількості описаних в зізнаннях процедур (чи етапів однієї процедури — ?). По-друге, класифіковані мною процедури є записом виживства, яке фіксувалося у замкових книгах переважно у випадках правопорушення. Процедури, які проходили «мирно», могли взагалі не потрапляти під запис і навіть відбуватися без участі вижа. Поза моєю увагою залишилися записи судових засідань, приватно-правові акти обігу майна, а також заяви і скарги сторін без залучення вижа. По-третє, розглядаються процедури, ініційовані і проведені стороною, а не представниками влади (королівські дворяни і діцькі, які мали езекуторські функції, тут до уваги не беруться)¹⁴⁸. Власне, саме такі процедури і вимагали виживства, яке мало охопити всі дії (процедурні етапи) з доводу правопорушення, судового позову чи ув'язання. Так, огляд тілесних поранень, обвід ґрунтів та збройних наїздів дуже часто поєднувався з обсиланням-опитуванням сторони (слідчо-пошукові та напоминальні дії). Останні у свою чергу не рідко супроводжувалися врученням урядових (заручних та позовних) листів, що могло поєднуватися з ув'язанням за судовим вироком чи санкцією угоди (несплата боргу). По-четверте, слід брати до уваги дубльовані виживства, коли у процедурах (обвід земельних кордонів, ув'язання) брали участь два вижа — від кожної

сторони окремо, які складали самостійні звіти. Це значить, що кількість записаних процедур невідповідає чисельності сторін, які їх ініційовували. Зустрічні записи щодо однієї справи — скарги, в яких вижі підтверджують протилежні звинувачення сторін, становлять одну з найцікавіших груп виживств. Два виживства описують одну процедуру, але протилежним баченням своїх замовників. 23 травня 1566 р. відбувалося ув'язання в Мосор Великий і Мосор Малий (Луцький повіт). Недавні волинські митники Борзобогаті, як боржники підканцлера О. Воловича, мусили поступитися цими маєтками на його користь. Виконати ув'язання прибув королівський дворянин Семен Оранський, узявши вижем слугу підстарости Кохана Василевича¹⁴⁹. Однак виявилось, що ці маєтки були в заставі у Василя Івановича Рогозинського, який відмовився поступатися «держанням», зустрівши ув'язчу процесію з вижем від старости Мартином Видковським. Відтак до замкових книг було занесено два записи щодо невдалого ув'язання: перший від імені В. Рогозинського (25/V 1566 р.)¹⁵⁰ другий від імені дворянина С. Оранського (27/V 1566 р.)¹⁵¹. 6 серпня 1565 р. князь Януш Матвійович Четвертенський перед вижем Павлом Невишським (слуга старости) опитував і навпоминав свою мачуху, княгиню Овдотю Федорівну Вагановську, щодо передачі всього спадку після смерті батька, князя Матвія Васильовича (помер 1562 р.). Запис князя Януша засвідчив, що княгиня Овдотя «рокъ за листомъ припальй (про передачу спадку. — В. П.) признала, але именеѣ его млсти поступити и листа его вернути не хотела и не

¹⁴⁸Про них див.: Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві... — С. 123–163.

¹⁴⁹ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 161.

¹⁵⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 159 зв.

¹⁵¹Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 8. — Арк. 161.

вернула»¹⁵². Зізнання вижа з сторони княгині Овдоті доводило протилежне: те, що вона частину маєтків «не боронила и єму поступовала, а свою оправу (вдовій стілець від чоловіка. — *В. П.*) при собі зоставила»¹⁵³. Очевидно, що процедури, належні до сфери правопорушень, становлять послідовні етапи доведення «справедливості», тобто процедури, які передували судовому процесу і велися самою стороною. Саме вони найбільш масово представлені в записках. Однак ці серійні і послідовні процедури пораховані в таблиці без уваги до правопорушень, що їх викликали. У підсумку треба враховувати скільки процедур тягнула за собою та чи інша справа, яка у свою чергу була наперед — згідно з правопорушенням — типологізована законодавством (Обласний земський привілей, Статут ВКЛ 1529 р.).

У підсумку зазначимо, що напередодні судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. виживство, перед своєю ліквідацією, сформувалось, як обов'язковий елемент писаного права для застосування в публічно-правових процедурах. Однак в законодавстві були описані далеко не всі норми виживства, які обов'язково практикувалися (урядове «посвідчення» на виживство, «лист сознания вижового», необхідність запису вижив-

ства до судових книг). Неунормованість виживства пояснюється його статусом панської або замкової служби, яка була невід'ємною від станових привілеїв магнатів і шляхти і тому розумілась автоматично присутньою у виживстві. Так само неписаними залишались закони функціонування замкових урядів, в яких реалізовувались ці привілеї. Основний інтерес законодавства — це усталення виживства, як елемента писаного права, обов'язкового для сторін, які доводять свої права. В правових процедурах виживство структурується як спосіб узаконення правової дії — звідси впливає і його значення для організації і проведення процедур. Роль виживства не можна звести до якогось єдино усталеного місця. Історичний розгляд правових інститутів виявляє досить рухливу структурну позицію виживства, яка постійно переоформлювалась у ході поширення писаного права і станових привілеїв. Це знайшло своє відображення і у формалізації виживства у вигляді процедури його запису до замкових (урядових) книг з наданням стороні випису як правового доказу. Таким чином було підготовлено ґрунт для запровадження інституту возного — самостійного, хай і найнижчого, шляхетського уряду.

¹⁵²Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 244.

¹⁵³Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 242. Такі ж зустрічні зізнання вижив, та ще й за участі королівських дворян, у виконанні тих же дійових осіб — мачухи і пасинка, від 8 листопада 1565 р. — Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 7. — Арк. 365 зв., 368, 370 зв.

ДОДАТКИ

Таблиця 4. Збереженість записів луцьких замкових книг 1560–1567 років щодо первісного складу

Дати записів замкових книг	ЦДІАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, № справи	Кількість арк. за вказану дату	Кількість записів книги	Час, за який записи відсутні
1560 XII 1–31	3	1–20	31	8 X — 31 XI
1561 I 1 — XII 19	3	20–269	351	20 — 31 XII
1562	4	199	321	з 6 IX по 21 XII (3,5 міс.)
1563	5	238	356	—
1564 I 4–5	5	238–245	6	—
1564 I 10 — XII 31	6	301	422	—
1565 I 3 — XII 31	7	449	487	—
1566 I 4 — XII 24	8	498	592	1–3 I; 25–31 XII (10 днів)
1566 I 9; XII 31	1	2 (арк. 173, 206)	2	—
1567 I 3 — 30 XII	9	569	659	1–3 I; 30–31 XII (4 дні)

Таблиця 5. Співвідношення різновидів записів луцьких замкових книг які містили виживські свідчення

Заключні формули записів замкових книг	Грудень 1560	1561	1562	1563	1564	1565	1566
«Жалоба и оповедане»	8	68	80	97	95	96	115
«Жалоба-оповедане и вижово сознане»	11	109	103	129	169	199	239
«Оповедане и вижово сознане»	—	25	18	12	29	35	22
«Вижово сознане»	4	45	16	35	36	30	48
Чисельність виживств	15	179	137	176	234	264	310

Таблиця 6. Щомісячна чисельність виживств з луцького замкового уряду в 1558–1566 рр.¹⁵⁴

Місяці	1558	1560	1561	1562	1563	1564	1565	1566
Січень	—	—	13	9	27	16	26	23
Лютий	12	—	16	14	26	5	9	18
Березень	3	—	9	15	7	15	17	13
Квітень	8	—	21	12	14	15	17	19
Травень	—	—	14	24	14	20	17	31
Червень	—	—	20	17	9	27	26	32
Липень	—	—	25	23	13	39	42	49
Серпень	—	21	16	14	15	26	28	23
Вересень	—	—	12	4 + ?	18	24	16	43
Жовтень	12	—	19	?	9	10	15	18
Листопад	—	—	15	?	11	32	28	18
Грудень	—	15	9 + ?	5 + ?	13	6	23	22 + ?
Всього	?	?	179	137	176	234	264	309

¹⁵⁴Таблиця 6 складена на підставі луцьких замкових книг (див. табл. 4). Дефіс і знак питання позначають місяці, записи яких збереглися не повністю.

Таблиця 7. Вижи луцького замкового уряду, надані стороні «на всі справи».

Запис замкової книги. Джерело: ЦДАУ(К). — Ф. 25, оп. 1, спр. 1–8	Ім'я та службова належність вижа, наданого на всі справи	Сторона-заявник, яка звернулася до послуг замковго уряду.	Супротивна сторона
9 VII 1560 (Спр. 1. — Арк. 104 зв.)	Красносільський боярин Левко Жданович, «виж замковий от его млсти князя А. М. Сеньгушковича Кошерского, старосты луцкого, на вси sprawy мои мнѣ приданый»	Зофія Олехнова Козинська	Настасія, дружина луцького вїйта Івана Яцковича Борзобогатого Красенського
20 I 1561 (Спр. 3. — Арк. 40 зв, 41)	Іван Василевич, «виж приданый на sprawy»	Княжна Ганна Романівна Любецька, дружина М. Ю. Остика	Князь Богущ Дмитрович Любецький; М. Харлинський
30 VIII, 4 IX, 19 IX, 17 XI 1561 (Спр. 3. — Арк. 176 зв., 178, 180, 201, 244 зв)	Слуга Б. Сови Іван Лидухівський — «виж на вси sprawy даный»	Михайло Мишка Варковський, мозирський підстароста	Івашко Хоминич, погорілицький отаман дубенської волості князя К. К. Острозького
26 III; 5 IV 1561 (Спр. 3. — Арк. 81, 85 зв.)	Красносільський боярин Левко Жданович, «который бы при нем во имену Букоємскому мешкати мел, боячися кривдѣ дяков своих»	Іван Матвійович Єлович Букоємський	Дядьки Григорій і Семен Єловичи
17 I 1562 (Спр. 4. — Арк. 19)	Красносільський боярин Юрко [Іванович], «виж врядовый на всѣ sprawy»	Маршалок господарський князь Олександр Андрійович Сангушкович Кошерський	Іван та Олехно Гавриловичи Холоневські
23 V 1562 (Спр. 4. — Арк. 96 зв.)	Слуга князя Корецького Іван Семенович	Гурин Маскович Хом'як	Дядьки Гурина — Петро і Тит Хом'яки
27 VIII 1562 (Спр. 4. — Арк. 175 зв.)	Красносільський боярин Михно Павлович	Удова князя М. В. Четвертенського княгиня Овдотя Федорівна Вагановська	Господарський маршалок П. Б. Загоровський
31 I 1564 (Спр. 6. — Арк. 12 зв.)	Слуга кн. Корецького п. Семен Єлович Куневський, «даний вижом от его млсти кн. старосты на вси sprawy»	Остафій Рагоза	Огляд ран після побиття в діброві розбійниками
10 VI 1564 (Спр. 6. — Арк. 99)	Слуга А. Русина Павло Сенницький, «виж на вси кривды мои... приданый»	Ганна Собуцька, дружина Ф. Фальчевського, державці чернчгородського	Торчинський урядник луцького і берестейського біскупа Яна Андрушевича
16 IX 1565 (Спр. 7. — Арк. 301 зв.)	Боярин з Красного Степан Павлович [Роткович], «...и на иншые sprawy свои мене, вижа на вси sprawy, ...при себе держал»	Здолбунівський (здолбицький) урядник князя К. К. Острозького Мисько Шашкович	Ольбрахт Ласький, воєвода сірадзький, чоловік княгині Біати Острозької
21 XII 1566 (Спр. 8. — Арк. 501 зв.)	Боярин з Красного Юрко [Іванович], «на всѣ sprawy припалые приданый»	Ян Грушовський з дружиною Зофією Оздовською	Миколай Дубровський, полонський урядник Миколая Радивиля